

Західний науковий центр
НАН України та МОН України

Western Scientific Center of the
National Academy of Sciences of
Ukraine and the Ministry of Education
and Science of Ukraine

ISSN 2409-1375

Громадська організація
«Львівський аналітичний дім»

Public organization
«Lviv Analytical House»

**Психологічні виміри
культури, економіки, управління:
науковий журнал**

**Psychological Dimensions
of Culture, Economics, Management:
Science Journal**

ВИПУСК 17

Львів – 2019

Психологічні виміри культури, економіки, управління : Науковий журнал / [відповідальний редактор Олег Лозинський]. Україна, Львів. – Випуск 17, 2019. – 114 с.

Psychological Dimensions of Culture, Economics, Management: Science Journal / [responsible editor Oleg Lozynskiy]. Ukraine, Lviv. – Number 17, 2019. – 114 p.

Матеріали друкуються у редакції авторів. За дотримання авторських прав, достовірність інформації, коректність висновків відповідальність несуть автори.

Упорядники можуть не погоджуватися з ідеями авторів статей.

Права авторів захищені. При використанні читачами надрукованих у цьому журналі матеріалів слід обов'язково посилатись на автора та вихідні дані цього номеру наукового журналу.

Науковий журнал «Психологічні виміри культури, економіки, управління» зареєстрований:

- Міністерством Юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації, серія KB №22073-11973 ПР від 31.03.2016 р.);
- Міжнародним центром ISSN (Франція, ISSN 2409-1375 від 29.10.2014р.).

Науковий журнал діє у відповідності до законів України: «Про друковані засоби масової інформації в Україні» №2782-ХІІ від 16.11.1992 р.; «Про наукову і науково-технічну діяльність» №1977-ХІІ від 13.12.1991 р.

© ГО «Львівський аналітичний дім», 2019.

© Західний науковий центр НАН України та МОН України, 2019.

Редакційна група

Микола Буник к. політ. н., доц. кафедри української та іноземних мов Львівського регіонального інституту дежуправління при Президентові України

Оксана Гук к. філос. н., доц. кафедри політичних наук та філософії Львівського регіонального інституту дежуправління при Президентові України

Katarzyna Chudy-Laskowska PhD, Department of Quantitative Methods, Faculty of Management, Rzeszow University of Technology

Наталія Жигайло д-р пс. н., проф. кафедри менеджменту Львівського національного університету ім. І. Франка

Євгеній Захарчук ст. наук. співроб. Західного наукового центру НАН України та МОН України

Marzena Jankowska-Mihulowicz PhD, Department of Entrepreneurship, Management and Ecoinnovation, Faculty of Management, Rzeszow University of Technology

Ігор Карівець д-р філос. н., професор кафедри філософії НУ «Львівська політехніка»

Ірина Кожушко-Лозинська ст. бібліогр. Львівського держ. університету внутрішніх справ

Олена Кузнецова д-р філол. н., проф. кафедри журналістики та ЗМК НУ «Львівська політехніка»

Ореста Лосик к. філос. н., доц. кафедри філософії Львівського національного університету ім. І. Франка

Богдан Магура к. техн. н., доц. кафедри лісопромислового виробництва та лісових доріг Національного лісотехнічного університету України

Лариса Малинович к. пс. н., доц. кафедри проф. освіти та інновац. технологій Прикарпатського національного університету ім. В. Стефанка

Тарас Матвійчук к. соц. н., пров. спеціаліст відділу освіти Муrowанської селищної ради об'єднаної терит. громади Пустомитівського району

Алла Олійник к. пс. н., ст. викл. кафедри теорет. та практичної психології НУ «Львівська політехніка»

Уляна Парубій ст. лаборант кафедри української фольклористики ім. академіка Ф. Колесси Львівського національного університету ім. І. Франка

Teresa Piecuch DSc, PhD, Associate Professor, Department of Entrepreneurship, Management and Ecoinnovation, Faculty of Management, Rzeszow University of Technology

Marta Pomykała DSc, PhD, Associate Professor, Department of Law and Administration, Faculty of Management, Rzeszow University of Technology

Олег Руденко к. мистецтв., доц. кафедри книжкової та станкової графіки Української Академії друкарства

Степан Рутар к. філос. н., доц. кафедри суспільних та природничих дисциплін Львівського інституту медсестринства та лабораторної медицини ім. А. Крушинського

Ірина Семків к. пс. н., доц. кафедри психології та психотерапії Українського Католицького Університету

Elżbieta Szczygieł PhD, Centre for Education and Entrepreneurship Support, Rzeszow

Нігора Хазратова д-р пс. н., доц. кафедри теоретичної та практичної психології НУ «Львівська політехніка»

Ясінький В'ячеслав ст. викладач кафедри психології Львівського державного університету внутрішніх справ

Зміст:

ПЕРЕДМОВА	5
Багрій Вікторія, Козира Петро. Посттравматичний стресовий розлад і психореабілітація постраждалих від воєнних психотравм	7
Лозинський Олег. Перевірка надійності та валідності діагностичних шкал для дослідження антикорупційного потенціалу громадян	23
Поцелуйко Андрій. Ремінісценсії практики ініціації-індивідуації в думному епосі.....	53
Орлова Тетяна. Філософське розуміння пам`яті П. Рікера.....	69
Руденко Олег. Мистецтвознавець, вчитель, духовний провідник	74
Рутар Анна. До питання про інституційні фактори формування психічного здоров'я у студентів	87
Чайковська Оксана. Дослідження мотивації досягнення успіху студентів-правників у навчальній діяльності	93

Передмова

Науковий журнал «Психологічні виміри культури, економіки, управління» видається з 2013 р. громадською організацією «Львівський аналітичний дім» та Західним науковим центром НАН України та МОН України з метою покращення наукової комунікації, захисту авторських прав науковців, підтримки молодих дослідників.

Науковий журнал виходить 4 рази на рік: у лютому, травні, жовтні, січні.

Автори статей отримують електронну версію Журналу у форматі PDF, при бажанні можна замовити друкований примірник видання.

Вимоги до статей: обсяг 10-12 стор., УДК, прізвище, ім'я, по батькові автора, місце праці (навчання), статус, контактні телефон та E-mail, поштова адреса для надсилання журналу автору; назва статті, україномовна та англomовна анотація, ключові слова; постановка проблеми, стислий огляд попередніх досліджень, мета статті, виклад основного матеріалу, висновки; список джерел; фото автора.

Стаття має відображати результати емпіричного дослідження. Теоретичні питання мають обґрунтовуватись «сильними аргументами» (посилання на теоретичні положення визнаних дослідників, закордонні публікації і т.п.).

Редакційна рада заохочує авторів публікувати результати міждисциплінарних досліджень на стику психології, економічної теорії, політології, міжнародних відносин, правознавства, історії, теорії масової комунікації, культурології, мистецтвознавства, релігієзнавства, педагогіки тощо.

Наукові статті прохання надсилати на електронну скриньку: lviv-forum@ukr.net

Упорядники дотримуються принципів:

- захист авторських прав на наукові твори;
- оперативність оприлюднення наукових праць;
- Інтернет-поширення PDF версії Журналу для ширшого ознайомлення громадськості з публікаціями авторів;
- налагодження співпраці з іноземними науковцями та науковими установами;
- скерування зусиль на входження Журналу до наукометричних баз даних.

Архів усіх випусків наукового журналу «Психологічні виміри культури, економіки, управління» знаходиться на Інтернет-сторінках *Львівський аналітичний дім* та *Психологічні виміри культури, економіки, управління* у соціальній мережі Facebook.

Багрій Вікторія, Козира Петро. Посттравматичний стресовий розлад і психореабілітація постраждалих від воєнних психотравм

Багрій Вікторія Вадимівна - викладач кафедри психології факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ.

Електронна адреса: viktoriab@gmail.com

Козира Петро Володимирович – кандидат психологічних наук, в.о. викладач кафедри психології факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ

© Багрій Вікторія, Козира Петро, червень 2019.

Узагальнено сучасний стан розробленості проблеми дослідження посттравматичного стресового розладу і напрямків психореабілітації постраждалих від воєнних психотравм; проведено емпіричне дослідження особливостей посттравматичного стресу. Визначені складові системи комплексної реабілітації військовослужбовців: психологічний блок; медичний (психотерапевтичний, неврологічний, кардіологічний) блок; блок соціальної реабілітації; методи: фізіологічні, аутогенні, медикаментозні, організаційні, психотерапевтичні.

Ключові слова: посттравматичний стресовий розлад, психотравма, психотравмуюча подія, комплексна реабілітація, реадптація, реабілітація, дебрифінг.

Research PTSD and directions affected by military psychological adjustment psychological trauma. The article summarizes the current state of research of a problem PTSD and areas affected by war psychoreabilitatsiyi psychotrauma; conducted

an empirical study features of post-traumatic stress. The composition of the complex rehabilitation of soldiers: a psychological block; medical (psychotherapy, neurological, cardiological) block; Social rehabilitation unit; Methods: physiological, autologous, medication, organizational, therapeutic.

Highlight 4 groups, which can be attributed examined, characterized as traumatic professional experience, and symptoms of PTSD and other mental disorders. The above groups were compared in terms of obtained using psychometric complex, aimed at measuring signs of post-traumatic stress, which included: Misisipska scale (ML) questionnaire severity of psychopathology (SCL-90-R), a questionnaire Spielberger-Hanin questionnaire and Beck. The obtained results make it possible to implement a flexible approach in identifying the risk of fire stress disorder and develop various options methodical complex system of criteria and classification of subjects at risk maladaptive states.

Negative correlation scales with indicators Internal methods that make some symptomokomleks "psychological distress", saying that external locus of control also contributes to the formation of stress reactions. Also, was significant correlation between age and protective mechanisms such as intellectualization and jet formation. This is consistent with the fact that these defense mechanisms are associated with higher levels of mental regulation and during ontogeny most emerging and developing late. The possibility of a mechanism of recognition and risk stress disorder (division into two groups, different levels of risk) in terms of "psychological defenses." During the study the author conducted training social skills - rational group therapy using the method of forming experiment. The results formed the basis of guidelines for psychologists of the Armed Forces of Ukraine.

Keywords: post-traumatic stress disorder, psychotrauma, traumatic event, comprehensive rehabilitation, readaptation, rehabilitation, debryfinh.

Постановка проблеми. Світова статистика показує, що кожен п'ятий учасник бойових дій навіть за відсутності будь-яких фізичних ушкоджень страждає від нервово-психічних розладів. Але це лише частина того гігантського айсберга, який утворюється після екстремальних впливів. Інші наслідки починають проявлятися через кілька місяців після повернення до нормальних умов життя. Це різні психосоматичні захворювання. Загальний стан здоров'я у таких осіб характеризується слабкістю, запамороченням, зниженням працездатності, головним болем, болями в області серця, сексуальними розладами, порушеннями сну і ін. А у вояків з каліцтвом він доповнюється проблемами, пов'язаними з отриманими пораненнями і травмами.

«Серед українських військових, які брали участь в бойових діях на Донбасі, спостерігається дуже високий рівень психологічних проблем», відзначив начальник Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних сил України Назім Агаєв. «Аналіз досвіду бойових дій, які відбуваються на території нашої країни, свідчать про значне зростання психогенних втрат серед особового складу Збройних сил України, в порівнянні з війнами інших періодів і в інших державах». За словами експерта, якщо середньостатистичний показник психогенних втрат становить 10-25%, то в даний час серед українських військових вони досягають майже 80% і приблизно в 30-40% випадків це можуть бути незворотні втрати, коли психологічні проблеми переходять в психіатричні. «Військовослужбовці фактично не здатні виконувати завдання в зоні АТО і становлять небезпеку для оточуючих», – підкреслив Н. Агаєв [1].

З огляду на це, існує проблема дослідження особливостей проявів ПТСР у військовослужбовців, які побували в зоні АТО на відміну від постаждалих від інших категорій працівників «групи ризику».

Стан дослідження. Проблему виникнення травматичного стресу та посттравматичного стресового розладу (ПТСР) вивчали як вітчизняні так і зарубіжні психологи і науковці, а саме: А. Кардінер, А. Меркер, В. Конторович, В. Петрухін, В. Ромек, Г. Сельє, Дж. Мітчел, К. Калмикова, З.Фрейд, М.Горовіц, М.Падун, Н.Ласко, Н.Тарабріна, Р.Яноф-Бурман та ін. Відомий науковий доробок в галузі вивчення механізмів розвитку стресу та ПТСР (М. Горовіц, Л. Китаєв-Смик, Р. Лазарус та ін.); психологічні основи впровадження в практику технологій діагностики та подолання стресових розладів, в тому числі ПТСР (І. Котєнєв, В. Лисенко, О. Морозов, В. Омелянович, Н. Тарабріна, О. Тімченко, С. Яковенко та ін.).

Незважаючи на те, що кількість емпіричних досліджень, присвячених вивченню психологічних наслідків перебування людини в умовах травматичної ситуації, за останні десятиліття збільшилась, окремі теоретико-методологічні та прикладні аспекти цієї проблеми залишаються або невирішеними, або дискусійними.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити особливості посттравматичного стресу; узагальнити специфіку організації системи медико-психологічного аналізу реадптації та реабілітації постаждалих від воєнних психотравм.

Виклад основних положень. Бойові дії накладають помітний відбиток на перебіг психічної діяльності і поведінку військовослужбовців. Основними проблемами ко-

лишніх вояків є страх (57%), демонстративність поведінки (50%), агресивність (58,5%) і підозрілість (75,5%). До їх поведінкових особливостей відносяться конфліктність в сім'ї, з родичами, колегами по роботі, спалахи гніву, зловживання алкоголем і наркотиками [7].

Крім того, відзначається нестійкість психіки, при якій навіть незначні втрати, труднощі штовхають людину на самогубство; особливі види агресії; боязнь нападу; почуття провини за те, що залишився живий; ідентифікація себе з убитими. Для учасників бойових дій характерні також емоційна напруженість і емоційна відособленість, підвищена дратівливість і агресивність, безпричинні спалахи гніву, напади страху і тривоги. Відзначаються повторювані яскраві сні та нічні кошмари, нав'язливі спогади про психотравмуючі події, що супроводжуються важкими переживаннями, раптові сплески емоцій з «поверненням» у психотравмуючі ситуації.

До інших психічних явищ, наявних у ветеранів воєн, відносяться стан песимізму, відчуття ігнорування з боку оточуючих; недовіра до інших людей, нездатність говорити про війну; втрата сенсу життя; невпевненість у своїх силах; відчуття нереальності пережитої війни; враження, що сам загинув на війні; нездатність впливати на хід подій, бути відкритим у спілкуванні з оточуючими; тривожність; потреба мати при собі зброю; неприйняття ветеранів інших воєн; негативне ставлення до представників влади; бажання зігнати на кому-небудь злість за те, що був мобілізований на війну, і за все, що там відбувалося; ставлення до жінок тільки як до об'єкта сексуального задоволення; потреба брати участь в небезпечних «пригодах»; спроба знайти відповідь на питання, чому загинули твої друзі, а

не ти. Всі ці прояви, які вчені назвали посттравматичними стресовими розладами, свідчать про наявність в учасників бойових дій посттравматичного синдрому.

З метою експериментального дослідження особливостей посттравматичного стресу та узагальнення специфіки організації системи медико-психологічного аналізу ре-адаптації та реабілітації постраждалих від воєнних психотравм у березні-травні 2018 року організовано та проведено емпіричне дослідження на базі військової частини 3002 Національної гвардії України, а також у Львівському обласному госпіталі інвалідів війни та репресованих ім. Ю. Липи, визначеному, як базовий заклад охорони здоров'я для лікування та реабілітації учасників антитерористичної операції.

Методичний комплекс, використаний у дослідженні, включив декілька блоків:

1) методики, спрямовані на вимірювання ознак і рівня ПТС - Структуроване клінічне інтерв'ю (SCID: Structured Clinical Interview for DSM-III-R); Шкала для клінічної діагностики ПТСР (CAPS: Clinical - Administered PTSD Scale); Шкала суб'єктивної оцінки тяжкості впливу травматичної події, (Impact of event scale - revised, IOES-R); Місісіпська шкала – військовий і цивільний варіант (MS, Mississippi Scale).

2) Методики, спрямовані на вивчення психопатологічних характеристик – опитувальник вираженості психопатологічної симптоматики (SCL-90-R, Symptom Check List); Опитувальник ситуативної та особистісної тривожності Спілбергера-Ханіна (ЛТ, СТ); Опитувальник депресивності Бека (Beck Depression Inventory, BDI);

3) Методики для вивчення особистісних і когнітивних

параметрів – Особистісний опитувальник (адаптований варіант методики Айзенка) (Eysenk Personality Inventory, EPI); Шкала базисних переконань (World Assumption Scale, WAS); Опитувальник переживання терористичної загрози, розроблений Н. Тарабриною у співавторстві з Ю. Биховець.

Інтегративний підхід до дослідження клініко-психологічних, когнітивно-емоційних, і особистісних феноменів у різних соціальних контекстах дозволили поєднувати сучасну психометричних діагностику, якісний аналіз матеріалів спостереження, опитування, експертних оцінок, врахування зовнішніх критеріїв.

Приведемо результати порівняння даних емпіричного дослідження, напередодні якого виділено 4 групи, до яких були віднесені обстежені, які відрізняються як травматичним професійним досвідом, так і симптоматикою ПТСР й інших психічних порушень. В результаті розроблено механізм розпізнавання ризику стресових розладів (поділ їх на дві групи, що відрізняються ступенем ризику) за показниками «психологічних захистів»: 1) учасники бойових дій в Афганістані; 2) ліквідатори аварії на ЧАЕС; 3) військовослужбовці ЗСУ, які побували в зоні АТО; 4) військовослужбовці ЗСУ, які не проходили службу в зоні АТО. На першому етапі обробки весь контингент був розділений за критерієм імовірності переживання травматичного стресу. У перший блок увійшли групи: по-перше, учасники бойових дій в Афганістані, ліквідатори аварії на ЧАЕС; по-друге: військовослужбовці та працівники поліції, які побували в зоні АТО. Контингент першого блоку – це особи, умовно позначені як «травмовані», що пережили в анамнезі травматичну ситуацію, пов'язану з безпосередньою

загрозою життю, тобто ситуації, що входять в реєстр травматичних за класифікацією DSM-4. Контингент другого блоку – особи, професійна діяльність яких пов'язана з підвищеним ризиком ситуативного знаходження в травматичних ситуації.

Названі групи порівнювалися за показниками, отриманими за допомогою психометричного комплексу, спрямованого на вимірювання ознак посттравматичного стресу, в який входили: Місісіпська шкала (МШ), опитувальник вираженості психопатологічної симптоматики (SCL-90-R), опитувальник Спілбергера-Ханіна та опитувальник Бека. Порівняння проводилося за середнім значенням підсумкового показника МШ за допомогою однофакторного дисперсійного аналізу (ANOVA). Групи відрізнялись за рівнем вираженості психопатологічної симптоматики, показниками особистісної тривожності і рівнем депресивності, які були вищими в групі «травмованих» ($P < 0.001$). Даний результат підтверджує припущення про те, що рівень травмованості суб'єкта тим вищий, чим більш імовірним є його зіткнення з впливом травмуючих стресорів.

Однофакторний дисперсійний аналіз (ANOVA) підсумкового показника МШ в групах з високим, середнім і низьким рівнем посттравматичного стресу показав значущі відмінності між цими групами ($P < 0.001$); на такому ж рівні значущості розрізняються ці групи за показниками психометричних характеристик. Поділ вибірки на групи з різним рівнем ПТС проводився з метою підтвердити висунуту в роботі гіпотезу про специфіку взаємозв'язків досліджуваних психологічних характеристик в залежності від рівня травматизації суб'єкта, що було зроблено на тре-

тньому етапі обробки даних. Був проведений кореляційний аналіз психометричних характеристик в групах з високим (В), середнім (С) і низьким (Н) рівнями посттравматичного стресу з використанням критерію Пірсона.

При проведенні кореляційного аналізу існувала впевненість в наявності достовірних взаємозв'язків між досліджуваними показниками, тому в дослідженні застосовувався психологічний інструментарій, спеціально підібраний для вимірювання психологічних параметрів посттравматичного стресу. Тим не менше, була зроблена спроба знайти відмінності в кореляційних залежностях в групах з різним рівнем посттравматичного стресу. Аналіз результатів кореляційного аналізу в групі з високим рівнем ПТСР (Група В) показав, що досліджувані характеристики достовірно взаємопов'язані, відсутній взаємозв'язок МШ з показником «освіта», при цьому уснує позитивна кореляція між показниками «освіта» та «вік».

У групі з середнім рівнем ПТСР (Група С) показники також переважно достовірно взаємопов'язані, проте вони нижчі, ніж у групі В. Тут параметри МШ не пов'язані з віком і освітою. Наявні взаємозв'язки освіти і субшкали соматизації з опитувальника депресивності Бека, а також зі шкалами SCL-90-R, до яких відносяться: соматизація, obsесивно-компульсивні прояви, депресії, психотизм, загальний індекс тяжкості дистресу. До групи із середнім рівнем ПТС ввійшли особи, стосовно яких можна прогнозувати подальше можливе виникнення будь-яких форм дезадаптації, або навпаки їх позитивного особистісного розвитку, що визначити складно без спеціального додаткового клініко-психологічного обстеження. Вказане залежить від рівня фізичних і психологічних ресурсів

обстежуваних, а також наявності сприятливих або несприятливих соціальних факторів. Дуже ймовірно, що до групи «середніх» відносяться особи, стан яких визначається субклінічним рівнем, що не відповідає діагностичним критеріям МКБ-10, які не потрапляють в діагностичну категорію посттравматичних розладів. Однак наявність виділених у дослідженні психопатологічних параметрів змушує припускати, що ці особи потребують психологічної допомоги. При цьому їм характерний певний рівень посттравматичного стресу, який в сукупності з виділеними психопатологічними ознаками може бути об'єктом психокорекційного впливу.

Група з низьким рівнем ПТС складається з осіб без порушення їх особистісної інтегрованості. Вони пережили травмуючі ситуації без втрати своєї психобіологічної адаптації. Це життєстійкі люди, здатні до протистояння впливу травми, її осмислення та інтегрування на суб'єктивно-особистісному рівні.

Отримані результати досліджень дають можливість здійснювати гнучкий підхід при виявленні ризику стресових розладів у військовослужбовців та розробити різні варіанти методичного комплексу, а також систему критеріїв віднесення обстежуваних до груп ризику дезадаптивних станів. Вони лягли в основу методичних рекомендацій для практичних психологів Збройних сил України.

В даний час найбільш широке застосування в арміях різних держав знаходять такі способи психологічної реабілітації: фізіологічні (глибокий сон, якісна їжа, відпочинок і ін.); аутогенні (аутотренінг, саморегуляція, медитація); медикаментозні, організаційні; психотерапевтичні (раціональна психотерапія, музико-, бібліо-, імаго-, арттерапія та

ін.). Найбільш релевантною для вирішення завдань психологічної реабілітації військовослужбовців, що беруть участь в бойових діях, і поширеною формою групової раціональної терапії, є методика «Дебрифінг стресу критичних інцидентів». Це організоване обговорення стресу, спільно пережитого військовослужбовцями при вирішенні загального бойового завдання.

Мета дебрифінгу – мінімізація і купірування страждань військовослужбовців. Дебрифінг проводиться в перші 48 годин після травмуючої події. Основним механізмом дебрифінгу є техніка «закриття минулого». Вона полягає в підведенні своєрідного підсумку під тим, що було пережито, і в демонстративному, фіксованому розриві зі своїми тривогами, сумнівами, нічними кошмарами. У термінах майбутнього визначаються основні стратегії подолання наслідків бойового стресу, а також випадків, у яких учасник дебрифінгу повинен буде шукати спеціальну допомогу (наявність постстресових симптомів через 6 місяців після дебрифінгу, ескалація названих симптомів, наявність труднощів у виконанні найпростішої роботи і ін.).

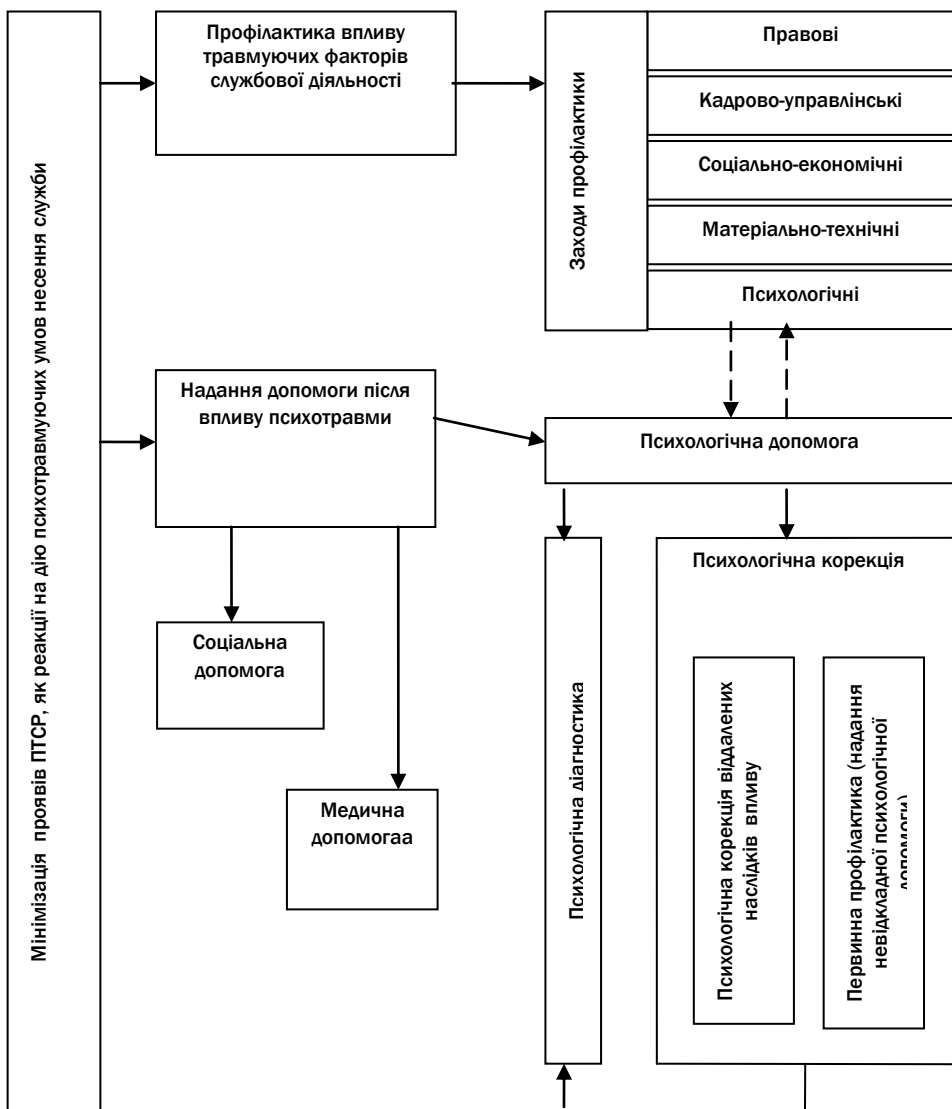

Рис.1. Схема методики мінімізації проявів ПТСР за Слюсар І.М. [8,9].

Таким чином, психологічна реабілітація в бойовій обстановці передбачає збереження боєготовності військово-

службовців і уникнення ними ПТСР згодом. На прикладах роботи зарубіжних реабілітаційних центрів в Україні створюється система комплексної реабілітації, яка включає в себе: психологічний блок; медичний (психотерапевтичний, неврологічний, кардіологічний) блок; блок соціальної реабілітації.

Для досягнення успіху слід використовувати всі види діяльності та ті системи відносин, які є особистісно значущими для військовослужбовця, стосовно яким маються емоційно насичені переживання. Ще один напрямок, надзвичайно ефективний в роботі з військовослужбовцями – раціональна терапія.

Під час проведення дослідження було застосовано тренінг соціальних умінь і навичок – раціональну групову психотерапію з використанням методу формуючого експерименту. Обстежувані були розділені на 3 групи в залежності від стажу служби (18-24 роки; 25 – 35 років; 36 і більше років). Психодіагностичне обстеження, проведене напередодні тренінгу, включало визначення учасниками усіх трьох груп рівня умінь і навичок військовослужбовців Національної гвардії України (діагр. 1-2):

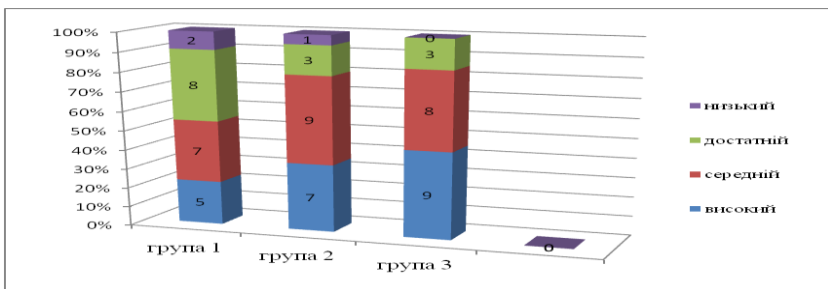

Рис.2. Самооцінка соціальних умінь

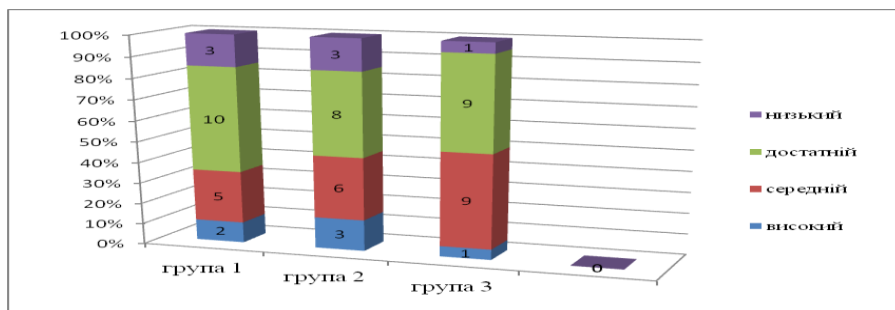

Рис.3. Самооцінка соціальних навичок

Опитування учасників груп напередодні і після закінчення психотерапевтичного тренінгу показало ріст самооцінки рівня соціальних умінь і навичок.

Таким чином, у груповій корекційній роботі в армії велике майбутнє. На даний момент, коли підвищується увага до особистості людини, армія приходить до розуміння, що психологію людини важко переробити наказами, виникає перспективна можливість використовувати групові види робіт з різною спрямованістю для розвитку особистості та подолання ПТСР військовослужбовців.

Висновок. Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) розвивається у осіб, які перенесли травмуючі події, найчастіше, в умовах бойових дій. ПТСР накладає істотний відбиток на психіку військовослужбовця, що призводить до вкорочення життєвої перспективи, постійну активізацію бойового стресу.

В результаті дослідження апробовано комплекс психодіагностичних методів, які дозволяють виявляти різні аспекти цього симптомокомплексу, диференціювати особи і групи за рівнем посттравматичного стресу і визначати мішені психокорекційної та психотерапевтичної роботи з

ними.

При реадаптації та реабілітації військовослужбовцям з ПТСР можуть допомогти консультативні форми роботи психолога, групова корекція в різних видах, аутотренінг, саморегуляція. Проведене нами опитування учасників груп напередодні і після закінчення психотерапевтичного тренінгу показало ріст самооцінки рівня соціальних умінь і навичок.

В окремих випадках психологічна консультація і корекція спрямована не стільки на зняття симптоматики або пошук причин неблагополуччя, скільки «у майбутнє», на особистісне зростання військовослужбовця, розвиток його «Я-концепції», самосвідомості, формування нових смислів життя.

Перспективи дослідження пов'язані з вивченням особливостей ПТСР, отриманих військовослужбовцями на різних етапах воєнних дій, а також відпрацювання новітніх способів психореабілітації та соціальної адаптації до життєдіяльності в умовах соціально-економічної та політичної кризи.

Список джерел:

1. Психогенні втрати серед учасників АТО на сході України досягають 80% - експерт – Режим доступу: http://www.litres.ru/pages/biblio_book
<http://interfax.com.ua/news/pharmacy/230360.html>
2. Бурлака О.В., Золотарьова О.А., Стеблюк В.В. Професійно-соціальний стрес та стрес-індуковані розлади. – Одеса, ТС «Сталкер», 2010. – 174 с.
3. Комплексний підхід до медико-психологічної реабілітації пожежних-рятувальників / Шафран Л.М., Чумаєва Ю.В., Нехорошкова Ю.В. та ін. // Медична гідрологія та реабілітація.– 2013. – Т. 11, № 1. – С. 60 – 75.
4. Котельникова. А. В. Падун М. А. Психическая травма и картина мира. Теория, эмпирия, практика: Институт психологии

5. Лікування та реабілітація комбатантів – миротворців із посттравматичним стресовим розладом / О. Г. Сиропятов, О. К. Напреєнко, Н. О. Дзеружинська та ін. – К.: О. Т. Ростунов, 2012. – 76 с.
6. Напреєнко О.К., Марчук Т.Є. Клінічна характеристика варіантів перебігу посттравматичного стресового розладу // Архів психіатрії. – 2002. – №1 (28). – С. 117 – 119.
7. Посттравматичні стресові розлади: діагностика, лікування, реабілітація / методичні рекомендації, уклад.: Волошин П.В. та ін. – Харків, 2002. – 47 с.
8. Психология и нейропсихиатрия: сборник клинических рекомендаций, учредитель Иванченко И.Д.. – Киев: Нейроньюс, 2009. – 217 с.
9. Селье Г. Стресс без дистресса. – М., 1979. – 89 с.
10. Слюсар І.М. Посттравматичний стресовий розлад у працівників дорожньо-патрульної служби Державтоінспекції: профілактика, психологічна діагностика та корекція: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.06. – Юридична психологія. – Національна академія внутрішніх справ України, Київ, 2005. – 27 с.
11. Слюсар І.М. Психологічна діагностика та корекція посттравматичного стресового розладу: Навчально-методичний посібник – К.: Друкарня ФПУ, 2005. – 56 с.
12. Тарабрина Н.В. Практикум по психологии посттравматического стресса/ Н.В. Тарабрина. – СПб.: Питер, 2001. – 272 с.
13. Шафран Л.М. Нейрогормональные и психофизиологические особенности медико-психологической реабилитации пожарных-спасателей / Л.М. Шафран, Ю.В. Нехорошкова, Ю.В. Чумаева // Клінічна та експериментальна патологія. – 2012. – Т. X . – № 3 (41). – С. 186 – 190.

Лозинський Олег. Перевірка надійності та валідності діагностичних шкал для дослідження антикорупційного потенціалу громадян

Лозинський Олег – керівник ГО «Львівський аналітичний дім», здобувач Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Електронна адреса: lviv-forum@ukr.net

© Лозинський Олег, червень 2019.

У статті представлено результати перевірки надійності та валідності спеціалізованих діагностичних шкал для емпіричного дослідження антикорупційного потенціалу громадян. Перевірка виконана в рамках роботи над дисертацією на тему «Психологічні чинники інтолерантного ставлення громадян до корупції».

Ключові слова: рівень розвитку я-ідентичності особистості, самототалітаризм (тоталітаризм щодо себе), толерантність до корупції, толерантність до аморальності в ділових стосунках, антикорупційна спроможність.

Lozynskyj Oleg. Checking the reliability and validity of diagnostic scales for the study of anti-corruption potential of citizens. The article presents the results of checking the reliability and validity of specialized diagnostic scales for empirical research on anti-corruption potential of citizens. The examination of diagnostic scales was carried out within the framework of the work on the dissertation on the topic "Psychological factors of intolerant attitude of citizens to corruption".

Key words: level of development of I-identity of personality, totalitarianism towards oneself, tolerance to corruption, tolerance to immorality in business relations, anti-corruption ability.

Постановка проблеми. Окремі галузі психології та менеджменту страждають від недостачі діагностичних засобів для проведення емпіричних досліджень. З цією проблемою зустрічаються студенти, аспіранти, а також досвідчені науковці під час планування, підготовки та реалізації своїх дослідницьких проєктів. Нерідко доводиться відмовлятися від дослідження актуальних психологічних проблем, оскільки немає готових вітчизняних або зарубіжних діагностичних засобів для збору емпіричних даних.

Мета нашого дослідження полягає в перевірці *надійності* та *валідності* розроблених шкал для дослідження антикорупційного потенціалу особистості [3].

Аналіз досліджень з даної тематики. На даний час немає стандартизованих тематичних психодіагностичних методик для дослідження особливостей ставлення громадян до проявів корупції. Через це довелось самостійно, опираючись на теоретичну модель та гіпотези розробити і перевірити психодіагностичні засоби, зважаючи на складений у соціальних науках алгоритм розробки нових діагностичних тестів, запитальників і т.п. [1; 2]:

- **Організаційний етап:** планування та формування попередніх характеристик тесту, встановлення головних джерел валідності.
- **Змістовний етап:** визначення початкового теоретичного концепту, формування репрезентативної вибірки, опис ключової феноменології.
- **Підготовчий етап:** розробка окремих тверджень (запитань), компонування структури тесту, збирання тверджень у пробний варіант тесту.
- **Дослідницький етап:** емпірична апробація пробного варіанту тесту (запитальника) на пілотній вибірці, відсів та переформулювання окремих тверджень, перевірка внутрішньої узгодженості шкал; перевірка надійності та валідності тесту.

- **Стандартизаційний етап:** масові анкетування для стандартизації, формування вибірки для стандартизації, стандартизація тесту (запитальника) для різних груп респондентів, розробка «норм» для різних категорій респондентів.
- **Інтерпретаційний етап:** розробка інтерпретації і діагностичних звітів.
- **Технічний етап:** юридичне оформлення авторського права на тест, сертифікація діагностичної методики.
- **Експлуатаційний етап:** перевірка основних психометричних характеристик тесту (запитальника) іншими дослідниками, перевірка валідності (зокрема конструктивної).

Виклад основного матеріалу. Нами було запропоновано гіпотезу: «Окремі індивідуально-психологічні та соціально-психологічні чинники впливають на прояв інтолерантного ставлення громадян до корупції». У відповідності до теорій психічного розвитку я-ідентичності особистості Г. Ласвелла, Е. Еріксона, Р. Кегана [5; 6], а також теорій організаційної культури К. Арджиріса, Е. Шейна [7; 8] ми припускаємо, що толерантність ставлення громадян до корупції позитивно корелює з авторитаризмом організаційної культури (що є симптомами *корупційної організаційної субкультури*), а також з «соціалізованим» (конформістським) рівнем розвитку я-ідентичності особистості громадян, що проявляється у комплексі індивідуально-психологічних чинників:

- високому рівні патерналізму громадян до інститутів влади, високому рівні самототалітаризму (психологічна незрілість, дифузна, конформістська я-ідентичність особистості);
- високих показниках амбівалентності ставлення до проявів корупції, соціальної нерішучості (проявляється у надмірній завбачливості);
- низькому рівні морально-етичної відповідальності, що

проявляється у толерантності до побутової, службової, виборчої корупції, толерантності до аморальності в діловій сфері, високому макіавеллізмі;

- низькому рівні загальної самоефективності та антикорупційної спроможності.

Психологічним чинником інтолерантного ставлення громадян до корупції є авторський (самовідповідальний) рівень я-ідентичності особистості, що проявляється у:

- низькому рівні самототалітаризму (нонконформізм);
- низькому рівні амбівалентності до корупційних ситуацій, високому рівні радикальності до корупційних проявів;
- низьких та середніх показниках макіавеллізму;
- високому рівні критичності під час ухвалення рішень;
- середньому та високому рівні морально-етичної відповідальності, високому рівні інтолерантності до аморальності в діловій сфері,
- високій загальній самоефективності, високому рівні антикорупційної спроможності.

Для дослідження особливостей ставлення громадян до проявів корупції було розроблено спеціалізовані діагностичні шкали:

- 1.3. Демократизм-авторитарність організаційної культури;
- 1.2. Ставлення до побутової корупції;
- 1.4. Ставлення до службової корупції;
- 1.5. Ставлення до виборчої корупції;
- 1.14. Самототалітаризм;
- 1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері;
- 1.19. Амбівалентність до типових корупційних ситуацій;
- 1.19.1. Радикальність до корупційних ситуацій;
- 1.22. Антикорупційна спроможність.

Вибір респондентами відповідей до завдань спеціалізованих шкал зумовлюється *рівнем розвитку їх я-ідентичності*. Одні варіанти відповідей на запитання чи

проблемні ситуації діагностичних шкал відповідають «соціалізованому» (конформістському) рівню розвитку ідентичності особистості, а інші варіанти відповідей відповідають «авторському» (самовідповідальному) рівню розвитку ідентичності особистості. У першому випадку – особистість підпорядковує себе аморальним корупційним вимогам та нормам, проявляючи конформізм, а в другому випадку – особистість чинить спротив корупційному тиску, захищаючи важливі для себе цінності – автономії, свободи волі, моральної відповідальності.

Подаємо опис розроблених спеціалізованих шкал.

Шкала 1.3. Демократизм-авторитарність організаційної культури. Стимульний матеріал:

8. Рішення щодо питань, які належать до моїх повноважень, мені доводиться узгоджувати з керівництвом.
9. З приводу розпоряджень керівництва не прийнято дискутувати, їх необхідно лише виконувати.
10. Керівництво оцінює внесок кожного з працівників об'єктивно.
11. Керівник спілкується здебільшого з «наближеними» до нього особами.
12. Перебуваючи на зборах колективу, всі розуміють, що краще промовчати, ніж висловлюватися.
13. Керівник маніпулює підлеглими, створює нештатні ситуації з метою контролю над ними.
14. Керівник цінує компетентність співробітників, часто радиться зі співробітниками щодо питань, в яких вони є спеціалістами.
15. Керівник демонструє перед людьми атрибути фінансового престижу (дорогі аксесуари, автомобіль, житло).
16. Були неодноразові «показові» звільнення працівників через суб'єктивні причини.

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за цією шкалою, тим авторитарнішим є стиль управління за місцем праці респондента, тим більша бюрократична та соціальна дистанція між співробітниками і керівником.

Чим нижчий показник за цією шкалою, тим демократичніші стосунки в колективі, тим менше бюрократично-комунікативних та соціальних бар'єрів між співробітниками і керівником. Максимальна кількість – 27 балів, мінімальна кількість – 9 балів. Більшість запитань оцінені у напрямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали). Запитання №10, №14 оцінені у зворотному напрямі: «не погоджуюсь» (3 бали), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (1 бал).

Шкала 1.2. Ставлення до побутової корупції. Стимульний матеріал:

4. Більшість громадян у такій ситуації, що коли «не підмажеш, то не поїдеш».

5. Під час навчання дітей (у школі, училищі, університеті) доводиться матеріально «стимулювати» вчителів (викладачів).

6. Допомогу лікарів, послуги працівників ЖЕК-ів прийнято особисто матеріально «віддячувати».

7. Матеріальне «стимулювання», «віддячування» є звичним явищем, не викликає неприємних відчуттів (приниження, сорому, роздратування).

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за цією шкалою, тим більшою мірою, на думку респондента, хабарництво на рівні побутових стосунків є «нормою» – під час навчання дітей, отримання медичних чи комунальних послуг і т.п. Максимальна кількість балів по шкалі – 12 балів, мінімальна кількість – 4 балів. Всі запитання оцінені у напрямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали).

Шкала 1.4. Ставлення до службової корупції. Стимульний матеріал:

17. Під час роботи (ведення бізнесу) доводиться матеріально «стимулювати» перевіряючих осіб.

18. Виплата заробітної плати часто здійснюється з порушенням трудового законодавства (затримки зарплати, її неповна виплата, зарплата в «конвертах»).

19. У питаннях професійної діяльності (влаштування на роботу, ате-стація, службове зростання) матеріальне «стимулювання» відповід-них осіб є зрозумілою річчю.

20. Якщо керівник спонукає підлеглих допомогти у службових зло-вживаннях, то не прийнято йому відмовляти.

21. Щоб отримати дозвіл, ліцензію, технічний паспорт, акт прива-тизації та інші подібні документи доводиться або втрачати багато часу, або матеріально «стимулювати» відповідних службових осіб.

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за ці-єю шкалою, тим більшою мірою респондент оцінює ха-барництво та корупцію у службових стосунках як «норму». Максимальна кількість балів по шкалі – 15 балів, мінімальна кількість – 5 балів. Всі запитання оцінені у на-прямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково по-годжуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали).

Шкала 1.5. Ставлення до виборчої корупції. Стимуль-ний матеріал:

22. Голосування на виборах вважаю для себе громадянським обов'язком.

23. Мені байдуже, чи мій голос на виборах був (буде) спотворений.

24. Якщо запропонують достатню суму, то проголосую на виборах так, як мене попросять.

25. Доводилось стикатись з політичною агітацією (за партії, канди-датів) у церквах, лікарнях.

27. Нічого не вдієш, якщо результати голосування на виборах влада намагається спотворити.

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за ці-єю шкалою, тим більшою мірою респондент проявляє готовність сприяти (або не протидіяти) спотворенням на виборах. Максимальна кількість – 12 балів, мінімальна кі-лькість – 4 балів. Запитання №23, №24, №25, №27 оцінені у

напрямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали). Запитання №22 оцінено в зворотному напрямі: «не погоджуюсь» (3 бали), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (1 бал).

Шкала 1.14. Самооталітаризм. Стимульний матеріал:

72. Керівник завжди правий.

73. Не варто йти всупереч думки більшості.

74. Краще погана влада, ніж безвладдя.

75. Необхідно у своїй поведінці відповідати очікуванням оточуючих.

76. «Якщо вдарять по лівій щоці, то підставляю праву». Ті, хто думають, що так можна чинити щодо мене, глибоко пошкоднують про це.

77. Люди (підлеглі) заслуговують на ту владу (керівництво), яку мають.

78. Щоб мати авторитет керівник має демонструвати очевидну перевагу (автомобіль, дорогий одяг та речі тощо).

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за цією шкалою, тим більшою мірою респондент проявляє готовність перебувати на підпорядкованих позиціях у соціальних стосунках: в комунікації побоюється висловлювати власну думку; готовий коритися усякій владі чи усяким керівникам, без огляду на правомірність їх дій чи вимог, не суперечить думці «більшості». Чим нижчим є показник за цією шкалою, тим рівень розвитку я-ідентичності респондента наближається до «авторського»: особистість має позитивну самооцінку, не перекладає відповідальності на сторонніх – керівників, думку соціального оточення, психологічно готовий нести відповідальність за власні рішення. Максимальна кількість – 21 балів, мінімальна кількість – 7 балів. Більшість запитань оцінені у напрямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджу-

юсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали). Запитання №76 оцінено в зворотному напрямі: «не погоджуюсь» (3 бали), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (1 бал).

Шкала 1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері. Стимульний матеріал:

79. «Переможців не судять».

80. Особи, які «переступають» через колег, мають більші шанси зробити вдалу кар'єру.

81. Ділова конкуренція та мораль не завжди сумісні.

82. Лише той є переможцем, хто перемагає в чесному змаганні.

83. За ради кар'єри чи бізнесу дозволяється підтримати впливових людей (групу, партію), цінності та дії яких не відповідають моїм переконанням.

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за цією шкалою, тим респондент толерантніше ставиться до аморальних засобів досягнення успіху в професійних та ділових взаєминах. Максимальна кількість – 15 балів, мінімальна кількість – 5 балів. Більшість запитань оцінені у напрямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали). Запитання №82 оцінено в зворотному напрямі: «не погоджуюсь» (3 бали), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (1 бал).

Шкала 1.19. Амбівалентність до типових корупційних ситуацій. Інструкція: «Перед Вами набір типових складних ситуацій, в які може потрапити будь-яка публічна особа – політик, посадовець, підприємець. Прочитайте запитання та оберіть відповідь із запропонованих варіантів».

Стимульний матеріал:

94.1. Яке Ваше ставлення до знайомої Вам особи, якщо Ви дізнались, що Вона займається корупцією. Оцініть своє ставлення, зва-

жаючи на позитивні якості цієї особи (виберіть одну відповідь).

1. цілком негативне ставлення.
2. трохи негативне ставлення.
3. частково позитивне ставлення.
4. позитивне ставлення.

94.2. Які емоції Ви відчуваєте (Ви б відчували) під час зустрічей (виберіть одну відповідь)?

1. мені дуже неприємно зустрічатись з цією особою.
2. трохи соромно мати з цією особою стосунки.
3. не соромно контактувати з цією особою.
4. контактувати з цією особою престижно.

95.1. Припустіть, що Вам доводиться займатись виборчою корупцією (давати подарунки виборцям, фальсифікувати результати голосування і т.ін.) на користь кандидата, якого Ви особисто підтримуєте. Як Ви оцінюєте такі дії, зважаючи на позитивні їх наслідки? (виберіть одну відповідь)

1. це не можна робити у жодному разі.
2. це не слід робити.
3. це допустимо робити.
4. це слід робити.

95.2. Як емоційно Ви почуваетесь (Ви б почувались) (виберіть одну відповідь)?

1. мені дуже соромно за такі дії.
2. трохи соромно за такі дії.
3. не соромно за такі дії.
4. цей вчинок вартий поваги.

96.1. Уявіть, Ви – депутат. Вам як члену партії доводять вказівку голосувати за рішення (закон, постанову), яке явно шкодить більшості громадян. Як на Вашу думку слід вчинити? (виберіть одну відповідь)

1. голосувати «проти», незважаючи на партійну дисципліну та інші можливі неприємності.
2. «утриматись».
3. голосувати «за» в обмін на певні поступки.
4. голосувати «за» без застережень.

96.2. Яке Ваше ставлення до такої ситуації (виберіть одну відповідь)?

1. мене обурюють подібні вказівки.
2. трохи неприємно.
3. ставлення – нейтральне, робоче.
4. ситуація є цілком нормальною, ставлення – позитивне.

97.1. Припустіть, що Вас залучають до корупційних зловживань в установі, у якій Ви працюєте. Як на Вашу думку слід вчинити? (виберіть одну відповідь)

1. повідомити антикорупційні органи.
2. докладати зусиль, щоб зловживання припинились.
3. звільнитись з такої установи.
4. не чинити спротив вимогам керівництва в обмін на певні поступки.

97.2. Яке Ваше ставлення до такої ситуації? (виберіть одну відповідь)

1. це принижує мою гідність.
2. мені неприємно, на жаль такі речі поширені в наш час.
3. це можливо перетерпіти.
4. ситуація цілком нормальна.

Максимальний індекс амбівалентності – 9,6 свідчить про дуже високу ступінь амбівалентності ставлення до корупційних ситуацій. Індекс амбівалентності в діапазоні 0,9 – 6,3 свідчить про середню ступінь амбівалентності ставлення до корупційних ситуацій. Індекс амбівалентності в діапазоні 0 – 0,8 свідчить про низьку ступінь амбівалентності ставлення до корупційних ситуацій.

Чим більший індекс амбівалентності, тим в особистості більша суперечливість між когнітивним та емоційним ставленням до вказаних 4-х корупційних ситуацій. При високих показниках індексу амбівалентності в особистості наявний мотиваційний конфлікт, вона переживатиме розгубленість, значні вагання, що унеможливає прийняття нею рішення – протидіяти корупціонерам.

Шкала 1.19.1. Радикальність до корупційних ситуацій. Ре-

зультати респондентів за шкалою 1.19 проаналізовано і на їх основі сформовано шкалу 1.19.1. Радикальність до корупційних ситуацій з оцінками: 5, 3, 1.

Інтерпретація результатів. «Висока радикальність до корупційних ситуацій» - оцінка «5»: респонденти, в яких низький індекс амбівалентності до корупційних ситуацій – від 0 до 1,6; які до запитань 97.1, 97.2 обрали відповіді 1, а до решти запитань обрали відповіді 1 або 2. *Такі особи готові повідомити про службу корупцію в антикорупційні органи; відчують приниження гідності від службової корупції; їх обурює партійна корупція, через що вони налаштовані порушувати «партійну дисципліну»; відчували б сором в разі підкупу виборців; а зустрічі з знайомою особою-корупціонером викликали б у них неприємні емоції.*

«Середня радикальність до корупційних ситуацій» - оцінка «3»: респонденти, в яких середній індекс амбівалентності до корупційних ситуацій – від 1,4 до 3,6; які до запитання 97.1 обрали відповідь 2, а до запитання 97.2 обрали відповіді 1, а до решти запитань обрали відповіді 1 або 2 або 3.

«Низька радикальність до корупційних ситуацій» - оцінка «1»: респонденти, в яких високий індекс амбівалентності до корупційних ситуацій – від 1,6 до 9,6; які до запитань 97.1, 97.2 обрали відповіді 3 або 4, а до решти запитань обрали відповіді 2 або 3 або 4.

Шкала 1.22. Антикорупційна спроможність. Стимульний матеріал:

131. Доводилось відверто сперечатися з керівником з приводу робочих питань чи неправомірних його вимог.

132. Я побоююсь відмовити керівнику, аби не зашкодити власним інтересам.

133. В колективі є амбітні співробітники, які висловлюють перед

керівництвом свою позицію без вагань.

134. Мені байдуже, чи мій голос на виборах був (буде) спотворений.

135. Якщо запропонують достатню суму, то проголосую на виборах так, як мене попросять.

136. Я особисто брав (-ла) і братиму активну участь в масових акціях протесту з метою протидії політичній корупції.

137. Корупція мене особисто не зачіпає, владні зловживання для мене не є проблемою.

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за цією шкалою, тим більшою мірою респонденти проявляють антикорупційну позицію: мали випадки суперечок з керівниками з приводу їх неправомірних вимог; не побоюються відмовити керівнику; в їх колективі є амбітні співробітники, які готові публічно висловлювати свою позицію; вони є небайдужими щодо захисту від фальсифікації результатів виборів депутатів; брали і братимуть участь у громадських акціях з метою протидії політичній корупції і т.п. При низьких показниках – респондент вважає корупцію темою, яка його особисто не стосується; він є суспільно пасивним, готовий за гроші продати свій голос на виборах; побоюється сперечатися чи відмовити керівнику, аби не зашкодити власним інтересам. Максимальна кількість – 21 балів, мінімальна кількість – 7 балів. Частина запитань оцінені у напрямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали). Запитання №132, №134, №135, №137 оцінено в зворотному напрямі: «не погоджуюсь» (3 бали), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (1 бал).

Перевірка надійності спеціалізованих шкал. Надійність шкал (характеристика дослідницьких методик, що відображає точність психодіагностичних вимірювань,

стійкість результатів вимірювання від впливу випадкових факторів) вимірювалась за допомогою:

- поділу завдань навпіл і порівняння отриманих результатів;
- перевірки шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха;
- перевірки надійності позицій шкал (вагомості завдань) позиційним аналізом.

Таблиця 1. Кореляційний аналіз перевірки шкал на надійність методом поділу шкал на підгрупи питань (парні, непарні), $p < 0,05$, обсяг вибірки $N=200$. Кореляційний аналіз перевірки шкал на надійність шляхом повторного анкетування (ретеста надійність), $p < 0,05$, обсяг вибірки $N=30$. Перевірка шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха, обсяг вибірки $N=337$.

Шкали	1.2. Ставлення до побутової корупції	1.3. Авторитаризм організаційної культури	1.4. Ставлення до службової корупції	1.22. Антикорупційна спроможність	1.5. Ставлення до виборчої корупції	1.14. Самооталгаризм	1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері	1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій
1.2. парні	0,85							
1.2. непарні	0,86							
Коефіцієнт альфа Кронбаха	0,77							
1.3. парні		0,89						
1.3. непарні		0,85						
Коефіцієнт альфа Кронбаха		0,72						
1.4. непарні			0,68					
1.4. парні			0,65					
Коефіцієнт альфа Кронбаха			0,73					
1.22. непарні				0,77				
1.22. парні				0,81				
Коефіцієнт альфа Кронбаха				0,68				
1.5. парні					0,72			
1.5. непарні					0,73			
Коефіцієнт альфа Кронбаха					0,66			
1.14. парні						0,73		
1.14. непарні						0,84		
Коефіцієнт альфа Кронбаха						0,68		
1.15. непарні							0,76	
1.15. парні							0,73	
Коефіцієнт альфа Кронбаха							0,69	
Коефіцієнт альфа Кронбаха								0,79

Психодіагностична процедура визнається надійною, внутрішньо узгодженою, якщо коефіцієнти (кореляції,

альфа Кронбаха) дорівнюють або перевищують 0,7.

Нами здійснено перевірку надійності, внутрішньої узгодженості вказаних шкал. Перевірка виявила коефіцієнт надійності шкал на рівні 0,7 і більше, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість і надійність використаних спеціалізованих діагностичних шкал (див. табл. 1).

Подаємо результати проведеного позиційного аналізу для перевірки надійності вагомості завдань, а також результати перевірки внутрішньої узгодженості завдань шкал стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха.

Шкала 1.2. Ставлення до побутової корупції. У таблиці 2 представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою. Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,77, що вказує на «добру» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Таблиця 2. Перевірка вагомості завдань (пунктів) шкали 1.2. Ставлення до побутової корупції. Перевірка шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха, обсяг вибірки N=337.

шкала	Номер завдання	№4	№5	№5	№7
1.2.Ставлення до побутової корупції		0,58	0,72	0,72	0,74
Cronbach's alpha: ,774840295		Standardized alpha: ,810851325			

Шкала 1.3. Авторитаризм організаційної культури. У таблиці 3 представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою. Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,717, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Таблиця 3. Перевірка вагомості завдань (пунктів) шкали 1.3. Авторитаризм організаційної культури. Перевірка шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха, обсяг вибірки N=337.

Номер завдання	№8	№9	№10	№11	№12	№13	№14	№15	№16
1.3. Авторитаризм організаційної культури	0,36	0,53	0,49	0,50	0,62	0,64	0,52	0,50	0,54
Cronbach's alpha: ,717268690 Standardized alpha: ,788921216									

Шкала 1.4. Ставлення до службової корупції. У таблиці 4 представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою. Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,735, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Таблиця 4. Перевірка вагомості завдань (пунктів) шкали 1.4. Ставлення до службової корупції. Перевірка шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха, обсяг вибірки N=337.

Номер завдання	№17	№18	№19	№20	№21
1.4. Ставлення до служб.корупції	0,62	0,49	0,62	0,57	0,68
Cronbach's alpha: ,735459893 Standardized alpha: ,758466705					

Шкала 1.5. Ставлення до виборчої корупції. У таблиці 5 представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою. Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,664, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Таблиця 5. Перевірка вагомості завдань (пунктів) шкали 1.4. Ставлення до виборчої корупції. Перевірка шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха, обсяг вибірки N=337.

Номер завдання	№22	№23	№24	№25	№27
1.5. Ставлення до виборчої корупції	0,44	0,53	0,53	0,36	0,50
Cronbach's alpha: ,664528650 Standardized alpha: ,656912305					

Шкала 1.14. Самототалітаризм. У таблиці 6. представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою. Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,679, що вказує на «достат-

ню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Таблиця 6. Перевірка вагомості завдань (пунктів) шкали 1.14. Самототалітаризм. Перевірка шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха, обсяг вибірки N=337.

Номер завдання	№72	№73	№74	№75	76	№77	№78
1.14. Самототалітаризм	0,47	0,43	0,55	0,45	0,27	0,48	0,38
Cronbach's alpha: ,679705948 Standardized alpha: ,649050174							

Шкала 1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері.

У таблиці 7 представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою. Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,69, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Таблиця 7. Перевірка вагомості завдань (пунктів) шкали 1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері. Перевірка шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха, обсяг вибірки N=337.

Номер завдання	№79	№80	№81	№82	№83
1.15. Толерантність до аморальн. в ділов. сфері	0,56	0,57	0,56	0,45	0,49
Cronbach's alpha: ,690842397 Standardized alpha: ,684041534					

Шкала 1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій.

У таблиці 8 представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою. Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,789, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Таблиця 8. Перевірка вагомості завдань (пунктів) шкали 1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій. Перевірка шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха, обсяг вибірки N=337.

Номер завдання	94. Амбівалентність до ситуації №1	95. Амбівалентність до ситуації №2	96. Амбівалентність до ситуації №3	97. Амбівалентність до ситуації №4
1.19. Амбівалентність до корупц. ситуацій	0,51	0,67	0,67	0,46
Cronbach's alpha: ,789593999 Standardized alpha: ,807188413				

Шкала 1.22. Антикоруptionна спроможність. У таблиці 9

представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою. Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,682, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Таблиця 9. Перевірка вагомості завдань (пунктів) шкали 1.22. Антикорупційна спроможність. Перевірка шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха, обсяг вибірки N=337.

Номер завдання	№131	№132	№133	№134	№135	№136	№137
1.22. Антикорупційна спроможність	0,43	0,35	0,43	0,40	0,33	0,49	0,38
Cronbach's alpha: ,682753144 Standardized alpha: ,683282235							

Критеріальна валідність спеціалізованих шкал. Критеріальна валідність розроблених шкал здійснена методом порівняння результатів у контрастних групах – вітчизняній та еталонній (польській) вибірках, які на час проведення анкетування суттєво відрізнялись за індексом сприйняття корупції, що представляє Transparency International. Індекс сприйняття корупції впродовж 2013-2017 рр. в Польщі – 61, в Україні – 29 (чим вищий бал, тим менш толерантне ставлення громадян до корупції) [4].

Нижче наводимо таблиці і графіки порівняльного аналізу (t-tests) Анкетування №1, 2013 р., Анкетування №4, 2017-2018 р. у вітчизняній та еталонній вибірках для перевірки критеріальної валідності розробленого діагностичного інструментарію (ставлення до побутової корупції; ставлення до службової корупції; ставлення до виборчої корупції) (див. табл. 10, табл. 11).

Таблиця 10. Таблиця результатів порівняльного аналізу (t-tests) Анкетування №1, 2013 р. Групуєча змінна – «**країна проживання**». Похибки вказаних ознак менші $p < 0,05$, що вказує на наявність відмінностей між середніми значеннями ознак і групуєчої ознаки. Між дисперсіями вибірок немає статистично значущих відмінностей (однорідність дисперсій виконується), на що вказує F тест Фішера – P, $\text{Variances} > 0,05$.

	Українська вибірка	Польська вибірка	t-value	p	p - Variances
1.2.Ставлення до побутової корупції	8,68	6,67	9,48	0,00	0,05
1.4.Ставлення до службової корупції	11,20	8,99	7,92	0,00	0,05

Таблиця 11. Таблиця результатів порівняльного аналізу (t-tests) Анкетування №4, 2017-2018 р. Групуєча змінна – «**країна проживання**». Похибки вказаних ознак менші $p < 0,05$, що вказує на наявність відмінностей між середніми значеннями ознак і групуєчої ознаки. Між дисперсіями вибірок немає статистично значущих відмінностей (однорідність дисперсій виконується), на що вказує F тест Фішера – P, $\text{Variances} > 0,05$.

	Українська вибірка	Польська вибірка	t-value	p	p - Variances
1.2.Ставлення до побутової корупції	7,55	6,11	7,48	0,00	0,05
1.4.Ставлення до службової корупції	9,20	7,44	7,42	0,00	0,56
1.5.Ставлення до виборчої корупції	8,03	7,26	4,09	0,00	0,05

Критеріальна валідність шкали 1.2. «Ставлення до побутової корупції». Середні значення у респондентів вітчизняної вибірки – 7,8 (2013), 7,6 (2017), еталонної вибірки – 6,7 (2013), 6,1 (2018), що вказує на більш толерантне ставлення до побутової корупції респондентів вітчизняної вибірки. На рисунку 1 представлено результати перевірки окремих позицій (завдань) шкали 1.2. «Ставлення до побутової корупції».

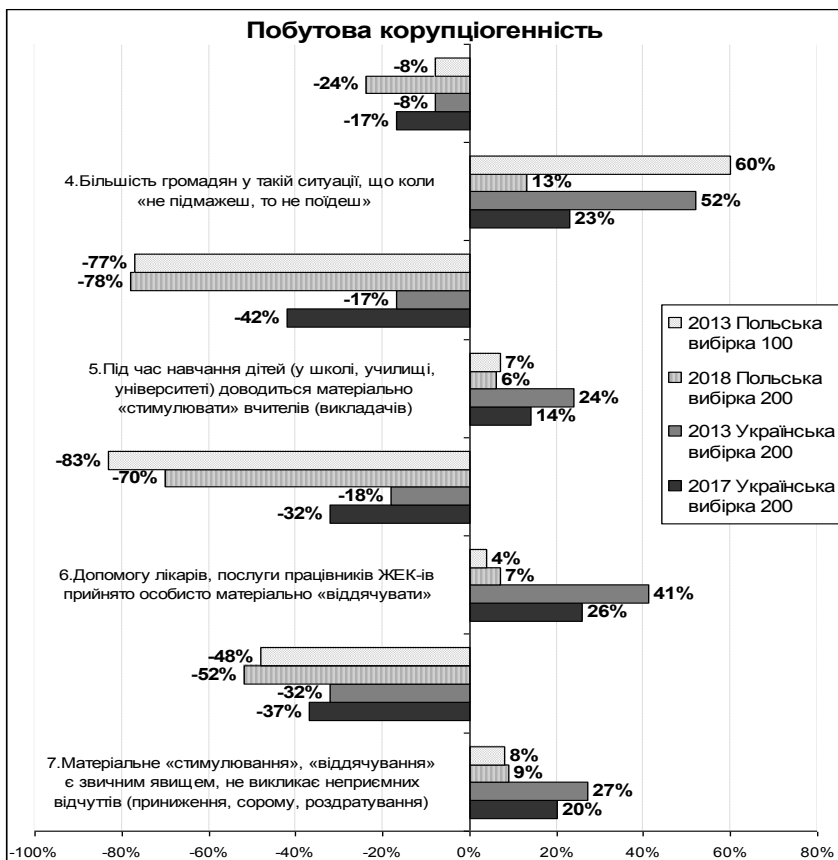

Рис. 1. Результати перевірки критеріальної валідності позицій шкали 1.2. «Ставлення до побутової корупції». N=200 вітчизняних респондентів (2013 р.), N=97 респондентів еталонної вибірки (2013 р.); N=200 вітчизняних респондентів (2017 р.), N=200 респондентів еталонної вибірки (2018 р.). Значення зі знаком мінус – «не погоджуюсь»; значення зі знаком плюс – «цілком погоджуюсь».

Критеріальна валідність шкали 1.4. «Ставлення до службової корупції». Середні значення у респондентів вітчизняної вибірки – 11,2 (2013), 9,2 (2017), еталонної вибірки – 8,9 (2013), 7,4 (2018). Результати вказують на вищий рівень толерантності до службової корупції у вітчизняній вибірці. На рисунку 2 представлено результати перевірки окремих пунктів (завдань) шкали 1.4. «Ставлення до службової ко-

рупції».

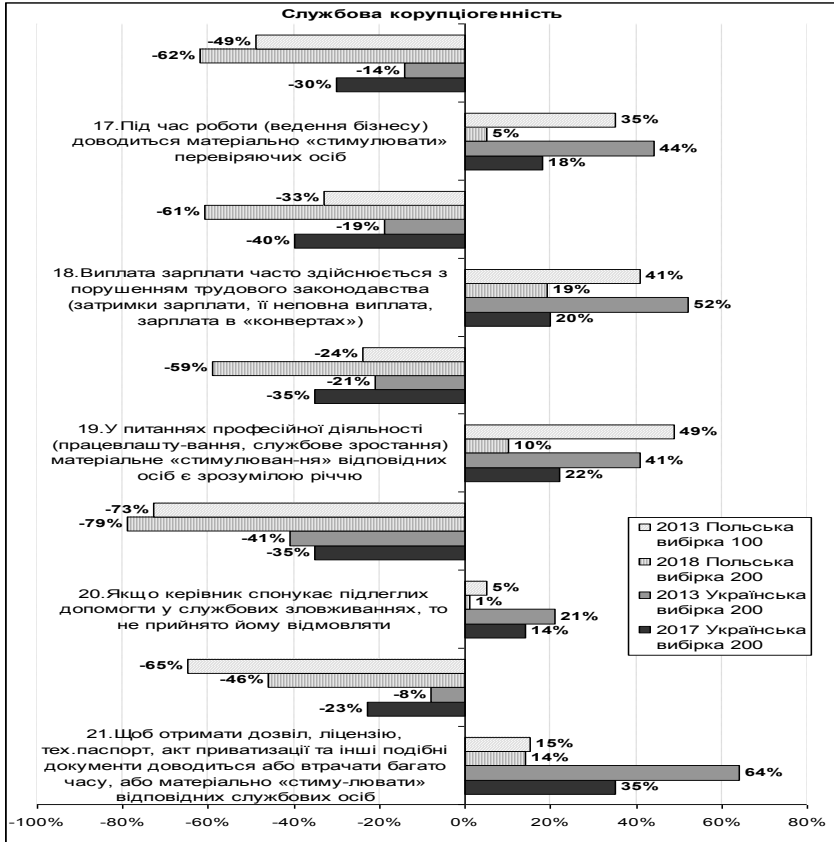

Рис. 2. Результати перевірки критеріальної валідності позицій шкали 1.4. «Ставлення до службової корупції». N=200 вітчизняних респондентів (2013 р.), N=97 респондентів еталонної вибірки (2013 р.); N=200 вітчизняних респондентів (2017 р.), N=200 респондентів еталонної вибірки (2018 р.). Значення зі знаком мінус – «не погоджуюсь»; значення зі знаком плюс – «цілком погоджуюсь».

Критеріальна валідність шкали 1.5. «Ставлення до виборчої корупції». Середнє значення у респондентів вітчизняної вибірки – 9,5 (2013), 8,0 (2017), еталонної вибірки – 9,3 (2013), 7,2 (2018). На рисунку 3 представлено результати перевірки окремих пунктів (завдань) шкали 1.5. «Ставлення до виборчої корупції».

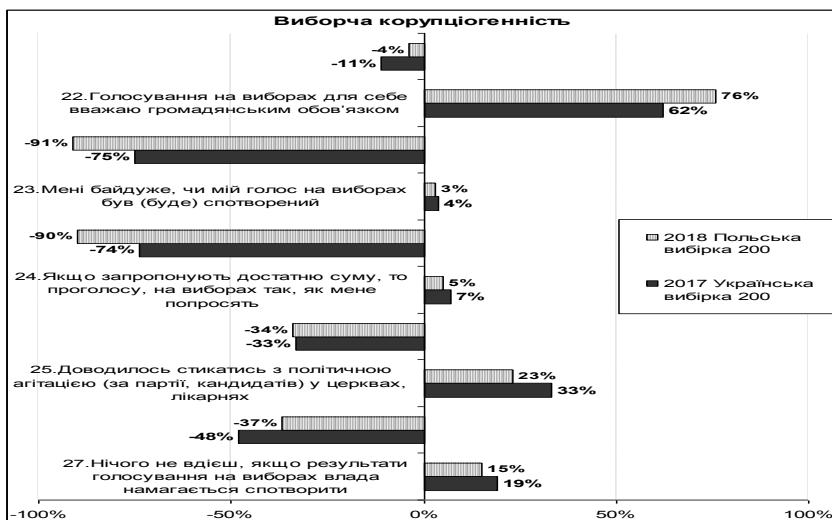

Рис. 3. Результати перевірки критеріальної валідності шкали «Ставлення до виборчої корупції». N=200 вітчизняних респондентів (2017 р.), N=200 респондентів еталонної вибірки (2018 р.). Значення зі знаком мінус – «не погоджуюсь»; значення зі знаком плюс – «цілком погоджуюсь»

Критеріальна валідність шкали 1.3. «Авторитаризм організаційної культури». Середнє значення у респондентів вітчизняної вибірки – 18,6 (2013), 16,2 (2018), еталонної вибірки – 17,6 (2013), 15,9 (2018), що засвідчує більш авторитарну організаційну культуру в українській вибірці. На рисунку 4 представлено результати перевірки окремих пунктів (завдань) шкали 1.3. «Авторитаризм організаційної культури».

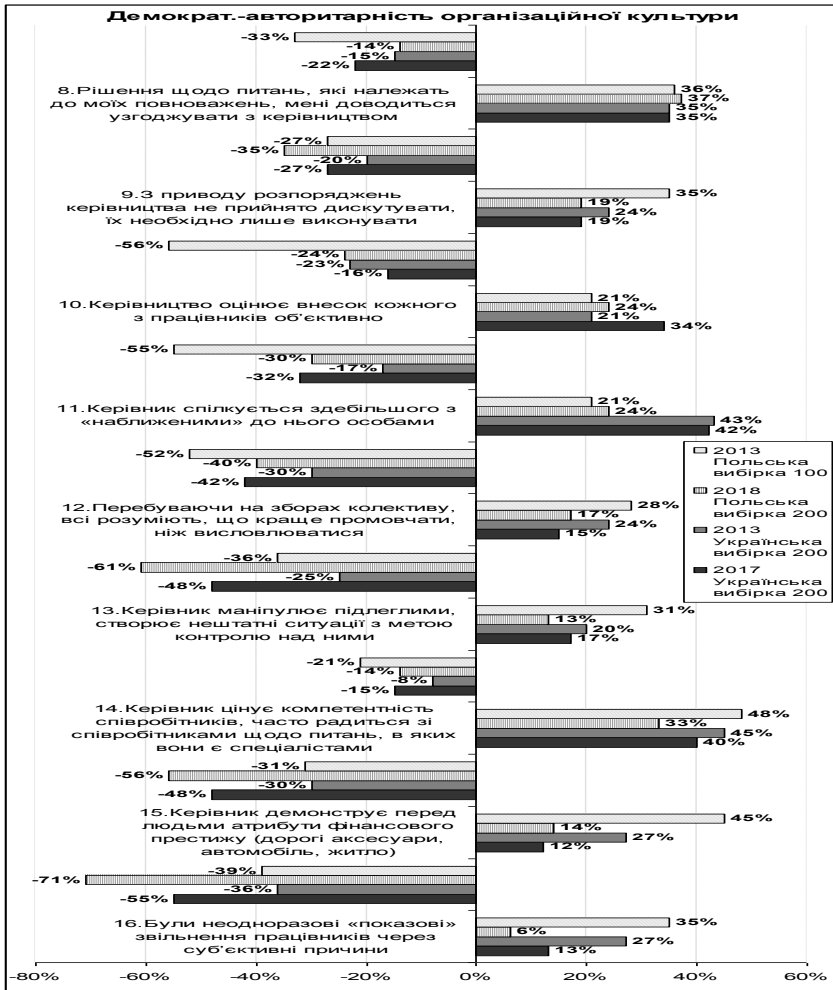

Рис. 4. Результати перевірки критеріальної валідності шкали «Демократичність-авторитарність організаційної культури». N=200 вітчизняних респондентів (2013 р.), N=97 респондентів еталонної вибірки (2013 р.); N=200 вітчизняних респондентів (2017 р.), N=200 респондентів еталонної вибірки (2018 р.). Значення зі знаком мінус – «не погоджуюсь»; значення зі знаком плюс – «цілком погоджуюсь».

Таким чином, ми спостерігаємо в вітчизняних реаліях вищий рівень толерантності респондентів до побутової, службової, виборчої корупції, а також більш авторитарну організаційну культуру, ніж це є в еталонній (польській) вибірці.

Критеріальна валідність шкали 1.15. «Толерантність до аморальності в діловій сфері». Середні значення у респондентів вітчизняної вибірки – 9,3 (2013), 9,3 (2016), 8,9 (2017), еталонної вибірки – 8,6 (2013), 7,9 (2018): респонденти вітчизняної вибірки більш толерантно ставляться до аморальних засобів в ділових відносинах, ніж респонденти еталонної вибірки. На рисунку 5 представлено результати перевірки окремих пунктів (завдань) шкали 1.15. «Толерантність до аморальності в діловій сфері».

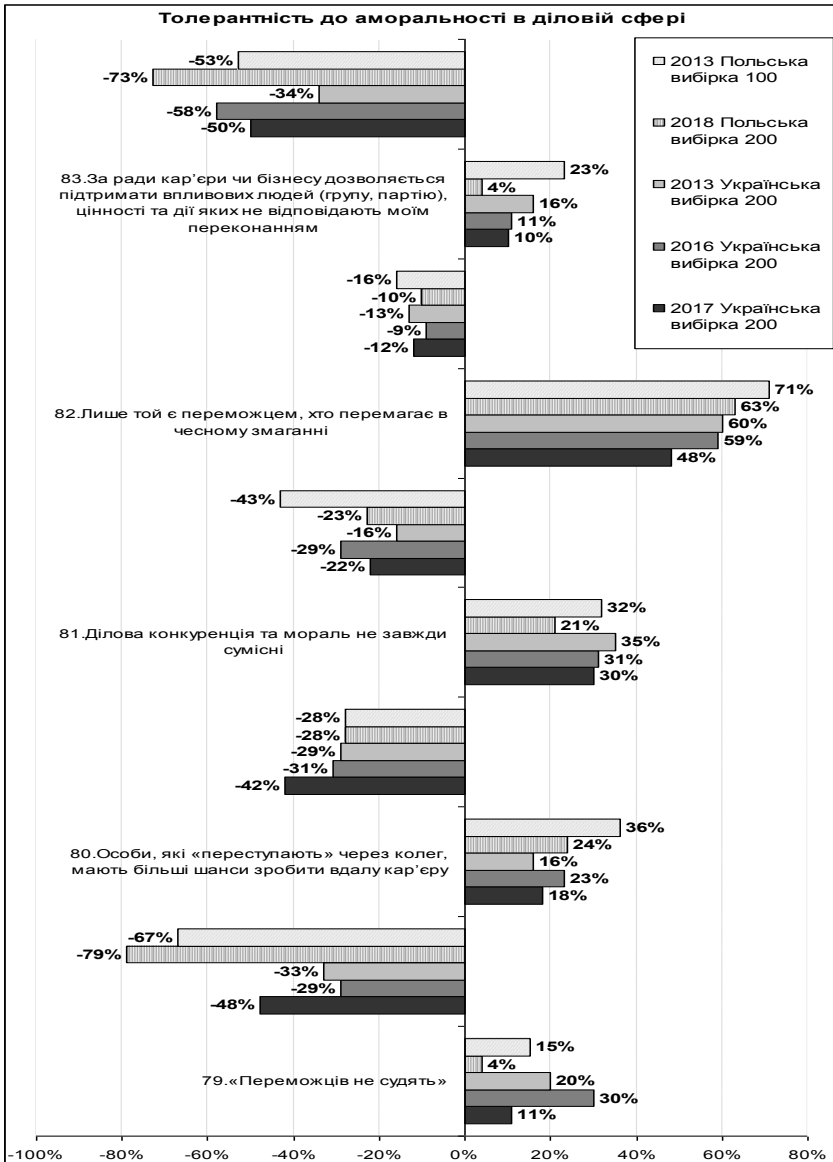

Рис. 5. Результати перевірки критеріальної валідності шкали «Толерантність до аморальності в діловій сфері». N=200 вітчизняних респондентів (2013 р.), N=200 вітчизняних респондентів (2016 р.), N=200 вітчизняних респондентів (2017 р.), N=97 респондентів еталонної вибірки (2013 р.); N=200 респондентів еталонної вибірки (2018 р.). Значення зі знаком мінус – «не погоджуюсь»; значення зі знаком плюс – «цілком погоджуюсь»

Критеріальна валідність шкали 1.14. «Самототалітаризм». Середні значення у респондентів вітчизняної вибірки є дещо вищими – 12 (2013), 11,7 (2016), 11,7 (2017), ніж еталонної вибірки – 11,7 (2013), 11,3 (2018). У вітчизняних вибірках у порівнянні з еталонними вибірками спостерігаються вищі показники самототалітаризму у системі «індивід – носії влади». Це свідчить про звичку вітчизняних респондентів до доволі жорсткої субординації, і є проявом соціалізованого (конформістського) рівня розвитку я-ідентичності. На рисунку 6 представлено результати перевірки окремих пунктів (завдань) шкали 1.14. «Самототалітаризм».

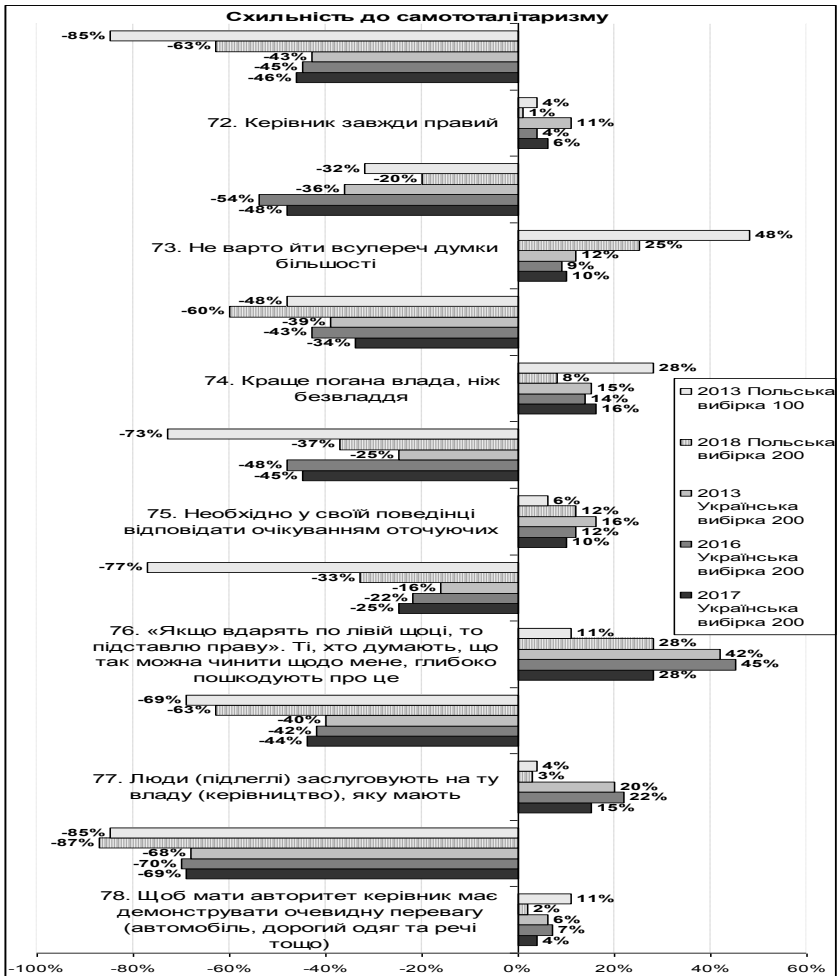

Рис. 6. Результати перевірки критеріальної валідності шкали «Самототалітаризм». N=200 вітчизняних респондентів (2013 р.), N=200 вітчизняних респондентів (2016 р.), N=200 вітчизняних респондентів (2017 р.), N=97 респондентів еталонної вибірки (2013 р.); N=200 респондентів еталонної вибірки (2018 р.). Значення зі знаком мінус – «не погоджуюсь»; значення зі знаком плюс – «цілком погоджуюсь».

Критеріальна валідність шкали 1.22. «Антикорупційна спроможність». Середні значення у респондентів вітчизняної вибірки – 15,9 (Анкетування №3, 2017), 16,1 (Анкетування №4, 2017), в еталонній вибірці – 15,3% (2017). У еталонній вибірці середні показники антикорупційної

спроможності нижчі, ніж у вітчизняній вибірці.

Респондентів еталонної вибірки з «високим» рівнем антикорупційної спроможності – 3%, у вітчизняних вибірках – 15% (Анкетування №3, 2017), 17% (Анкетування №4, 2017) (див. табл. 12).

Табл. 12.
Шкала 1.22 Розподіл респондентів за рівнем антикорупційної спроможності.
N= 100 вітчизняних респондентів (Анкетування №3, 2017 р.), N= 200 вітчизняних респондентів (Анкетування №4, 2017), 200 респондентів еталонної вибірки (2018 р.)

Антикорупційна спроможність	Вітчизняна вибірка (Анкетування №3, 2017)	Вітчизняна вибірка (Анкетування №4, 2017)	Еталонна вибірка (Анкетування №4, 2018)
Низька (7-14)	28%	26%	30%
Середня (15-18)	57%	57%	67%
Висока (19-21)	15%	17%	3%

На рисунку 7 представлено результати перевірки окремих пунктів (завдань) шкали 1.22. «Антикорупційна спроможність».

Зазначені показники вказують на більшу частку респондентів з високим рівнем антикорупційної спроможності вітчизняних респондентів, Висока антикорупційна спроможність 15-17% вітчизняних респондентів, на нашу думку, є загостреною реакцією на більш поширену побутову, службову, виборчу, політичну корупцію, а також більш авторитарну організаційну культуру. Натомість у еталонній (польській) вибірці є більшою частка з середнім рівнем антикорупційної спроможності, оскільки через менше поширення корупції в польському суспільстві у громадян немає нагальної потреби їй настільки сильно протистояти.

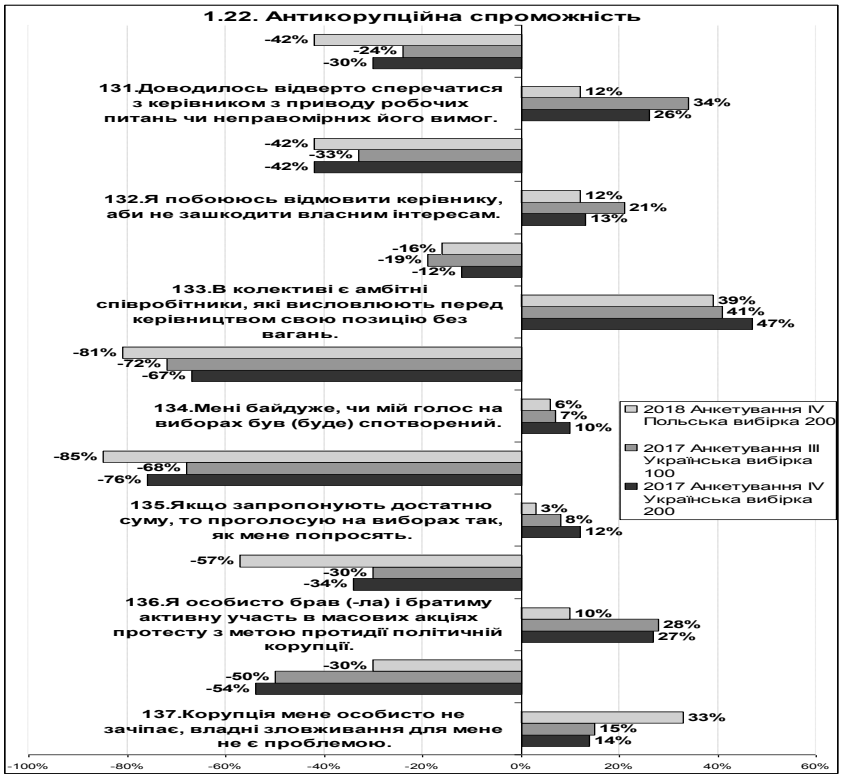

Рис. 7. Результати перевірки критеріальної валідності шкали 1.22. «Антикорупційна спроможність». N= 100 вітчизняних респондентів (Анкетування №3, 2017 р.); N= 200 вітчизняних респондентів (Анкетування №4, 2017 р.), N= 200 респондентів еталонної вибірки (2018р.). Значення зі знаком мінус – «не погоджуюсь»; зі знаком плюс – «цілком погоджуюсь».

Висновок. Результати проведеної перевірки виявили достатню надійність, внутрішню узгодженість, критеріальну валідність шкал: *Демократизм-авторитарність організаційної культури; Ставлення до побутової корупції; Ставлення до службової корупції; Ставлення до виборчої корупції; Самоталітаризм; Толерантність до аморальності в діловій сфері; Амбівалентність до типових корупційних ситуацій; Радикальність до корупційних ситуацій; Антикорупційна спроможність.*

З огляду на це вказані діагностичні засоби в комплексі

дозволяють отримувати належної якості результати для оцінки антикорупційного потенціалу громадян.

Перспективи подальших досліджень полягають у стандартизації шкал для різних груп респондентів шляхом проведення масових анкетувань, розробки «норм» для різних категорій респондентів.

Список джерел:

1. Батурин Н.А., Мельникова Н.Н. Технология разработки тестов: часть I // Электронный ресурс. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologiya-razrabotki-testov-chast-i>
2. Клайн П. Справочное руководство по конструированию тестов: Введение в психометрическое проектирование / П. Клайн; под ред. Л.Ф. Бурлачука. – Киев: Изд-во ПАН Лтд, 1994. – 688 с.
3. Лозинський О.М. Психологічні чинники інтолерантного ставлення громадян до корупції - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. – 240 с.
4. Индекс сприйняття корупції [Електронний ресурс] / [без автора]. – Режим доступу: http://translate.googleusercontent.com/translate_c?hl=uk&langpair=en|uk&rurl=translate.google.com.ua&u=http://en.wikipedia.org/wiki/Corruption_Perceptions_Index&usg=ALkJrhjyWxriiru vFz6KNOBVAndUKYhyLA
5. Эриксон Э. Юность: кризис идентичности / Э. Эриксон [пер. с англ., общ. ред. и предисл. А.В. Толстых]. – М.: «Прогресс», 1996. – 344 с.
6. Kegan R. The Evolving Self. Problem and Process in Human Development / R. Kegan. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1982. – 336 p.
7. Argyris C. Personality end Organization, Harper & Row, 1957.
8. Шейн Э.Х. Организационная культура и лидерство / Э.Х. Шейн [под ред. В.А. Спивака], [пер. с англ.]. – СПб: Питер, 2002. – 336 с.

Поцелуйко Андрій. Ремінісценсії практики ініціації-індивідуації в думному епосі

Поцелуйко Андрій - кандидат філософських наук, доцент кафедри гуманітарної та соціально-економічної підготовки Львівської філії Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту ім. акад. В.Лазаряна
E-mail: senjababuin@gmail.com

© Поцелуйко Андрій, червень 2019.

Стаття присвячена дослідженню архаїчного підґрунтя української етнокультурної спадщини за допомогою методологічних принципів порівняльної індоєвропейської міфології та висновків порівняльно-історичного індоєвропейського мовознавства. Реконструюються та аналізуються загальноіндоєвропейські соціо-функціональні архетипи, досліджуються загальноіндоєвропейські міфологеми.

Ключові слова: архетип, парадигма, міфологема.

Potselyuk Andriy. Reminiscences of the practice of initiation-individuation in Ukrainian dumas. *The article is devoted to the research of prephilosophical outlook of ancient Slavic tribes. This investigation is based on the methodologies of modern comparative Indo-European mythology, namely on the theory of trifunctional Indo-European ideology structure (the Dumézil's theor).*

The article is devoted to the research of prephilosophical outlook of ancient Slavic tribes. This investigation is based on the methodologies of modern comparative Indo-European mythology, namely on the theory of trifunctional Indo-European ideology structure (the Dumézil's theory), and also on the Propps theory of fairy-tale morphology.

The trifunctional hypothesis of prehistoric Proto-Indo-European society postulates a tripartite ideology ("idéologie tripartite") reflected in the existence of three classes or castes—priests, warriors, and commoners (farmers or tradesmen)—corresponding to the three functions of the sacral, the martial and the economic, respectively.

Dumézil's theory primary contribution to Indo-European studies was his theory of trifunctionalism," the idea that a particular arrangement of three societal "functions" lay at the heart of Indo-European life and thought. This arrangement manifested itself most straightforwardly in the social hierarchy, which consisted of three classes that corresponded to the three functions. However, as the word "function" implies, the three classes were distinguished not just according to differing quantitative amounts of power, but also qualitatively in terms of the "functions" that each of the three groups served within society. The Indo-Europeans' gods, too, were organized into this trifunctional structure.

Some Indo-European social and functional archetypes are reconstructed and analysed in this investigation. Indo-European mythological images in reflection of Ukrainian folklore and specific Ukrainian mythological images in the context of Indo-European mythological fund are researched.

The article presents the research of the Ukrainian ethnic culture heritage using the methodologies of the modern comparative Indo-European mythology and on the basis of the conclusions of the comparative Indo-European linguistics.

Key words: archetype, paradigm, mythologem, mythological structure, metastructure, pantheon.

Порівняльно-історичний метод, успіхи семантичної реконструкції та структурні студії, зумовили серію опублікованих праць, які визначають окремі важливі фрагменти внутрішнього устрою племен-носіїв архаїчних

індоєвропейських діалектів. На основі відомостей лінгвістики окреслюється досить чітка картина культури. Саме тому актуальним є ґрунтовне академічне вивчення тих елементів дохристиянської міфології в системі української духовної спадщини, які сягають своїми витокami прадавньої індоєвропейської основи. Осмисленню досліджуваної теми присвячені праці сучасних науковців Ю.В.Павленка [1], М.В.Поповича [2;3], М.О.Чмихова [4], в яких досліджено давньоукраїнські вірування та світоглядні уявлення в контексті індоєвропейської міфології, проте їх варто доповнити, залучаючи нову інформацію, зокрема не опрацьовані ними викладені нижче українські народні перекази.

Метою пропонованої статті є комплексний аналіз українських народних переказів в світлі реконструйованої лінгвістами структури індоєвропейського пантеону для виявлення в них специфічних рис індоєвропейської ментальності, традиційного світогляду. Для вивчення архаїчних дохристиянських мотивів в українській етнокультурній традиції важливим є звернення і до такого жанру усної народної творчості, як думи.

Українські народні думи є перспективним джерелом у вивченні дохристиянських міфологічних мотивів, які піддаються аналізу в світлі сучасної індоєвропейистики.

Хоча думи в порівнянні з такими жанрами усної народної творчості, як казки чи билини відзначаються реалістичністю, однак цілий ряд сюжетних моментів та функцій героїв дозволяє простежити низку архаїчних елементів у їх структурі.

Так образ Івася Коновченка, молодого лицаря-козака має багато спільного з образами богатирів казково-билинного епосу. В думі про Олексія Поповича Чорне

Море втихомирюється, коли йому приноситься в жертву християнська кров з мізинного пальця героя. В думі про Івана Вдовиченка втілено міфологічно-казковий мотив малолітнього героя-богатиря [5, 18-19].

Учень відомого українського лінгвіста К.Тищенка, М.Рахно вважає жанр дум «одним із найменш досліджених в міфологічному відношенні жанрів українського фольклору», який містить «чимало архаїки як в плані поетики, так і в плані змісту». Дослідник наголошує на тому, що поза увагою залишилися «міфологічні мотиви в думах» та ігнорується їхній « зв'язок з фольклором інших народів». А «особливо прикметні в цьому відношенні є найдавніші записи дум, які зберегли архаїчні мотиви». І це зокрема «Дума про смерть Корецького виявлена в рукописному збірникові Кондрацького 1684 року», яка не є «штучним новотвором, який спирається на певні формальні елементи думового епосу», а, навпаки «належить до фонду найдавніших дум, які заслуговують на докладне дослідження».

У думі Корецький, названий Дмитром, був гетьманом війська, що стояло обозом у чистім полі на Цецорі. Татари напали на табір, вирубали всі полки, а його захопили в полон. Дмитро посилає листа матері, просить, аби вона продала маєтки і викупила його від турків. Мати відмовляє йому, бо вже тричі викупляла його з полону, більше втрачати багатств не бажає. Султан же пропонує героєві прийняти його віру, обіцяє видати за нього свою сестру. Корецький гордо каже, що послужив би царю турецькому тільки гострим мечем – зняв би йому голову з пліч. Бранця повісили на гак над Чорним морем. Через два дні він просить у яничарів лук і стріли, щоб застрелити голуба

з голубкою на сніданок і обід цареві. Та вбив Корецький царевича з царівною, що обернулися голубами. Припроваджений після цього до царя, Корецький глузує з нього, на що цар відповідає, що князь Дмитро теж хитрий і що ніхто не може перехитрувати Корецького, окрім смерті. М.Рахно зазначає, що «під хитрістю, вочевидь, маються на увазі чаклунські здібності князя-воїна». (Актуальні питання суспільно-гуманітарних наук Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції М.Рахно Дума про смерть Корецького та її міфологічні образи) І справді «У первісному мисленні «хитрість» була синонімом «чаклунства». В осетинській мові слово хіп «хитрість» означає також «чаклунство». У нартському епосі є герої, які охоче вдаються до хіп: Сатана, Сирдон, Сослан (Сосруко). І є герої, які покладаються лише на тух «силу», таким є Батраз [6].

Знайдено також і паралелі до «колізії з голубами-перевертнями» в германській епіці, у поемах про Фрідріха Швабського та про королеву Радегунду.

Також дослідник приділив увагу й ряду дум присвячених богатырю Севрюку, в яких виразно простежується образ воїна-мага. «Записаний на Полтавщині під Лубнами заспів дуже ушкоджені думи про Севрюка містять у собі цікавий міфологічний елемент – космогонічні пізнання головного героя-богатыря, що охоплюють ієрархічно організовану світобудову: «Севрюк – він не простой син... Севрюк все знав, / як світ настав, / як сонечко заходить, / так і місяць зиходить, / і зорюшки по піднебесю блищать». Такі ж зауваження щодо елементів космічної структури містяться в тексті донських козаків зі станиці Єсауловської про цього ж персонажа: «Ай, хто бы, кто бы-то дознал,

дознал, / Как белый свет настал, настал, / Настал, настал, настал! / Красное солнце зашло, зашло, / Ясный месяц взошёл, / Ай, солнце красное, месяц взошёл! / А Севрюк-то дознал, дознал, / Как белый свет настал, настал, / Настал, настал белый свет, / Красное солнце зашло, зашло, / Месяц ясный взошёл, / Ай, красно солнушко зашло, / месяц взошёл. / «А вы-то, люди стародавние. / Давно живёте вы, / Давно, давно живёте вы! / Ничего-то да не смыслитя, / Вот вы не смыслитя»⁴. У білоруському тексті із Суразького повіту на Чернігівщині ставиться низка космогонічних запитань: «Ой хто ж того нязнаў, / як белый свет настаў? Як і солнышко взойшло, / як і яркі місячко, / як і частыя звёздочки, / як і тцёмныя хмарычкі, / як і сільныя дожчачкі?», – а далі натякається, що відповіді на все це знає непереможний богатир Сяврук. Цю думу хибно вважають версією російської історичної пісні XVI століття «Кострюк» («Мастрюк») про події часів царя Івана IV Грізногоб. Проте наявна й протилежна точка зору, за якою білоруська пісня про Севрюка містить сліди стародавнього світогляду і ставить, подібно до найдавніших пам'яток індоєвропейської традиції, важливі космогонічні питання. Не лише ім'я головного героя (пор. чеське *Severan* 'скандинав', *severský* 'скандинавський'), але й сама географія фольклорних згадок про Севрюка вказує на готів. Слід зазначити, що словосполучення «все знав» має характер епічної формули на основі дієслова 'знати', коли мова йде про певні знання, які непідвладні іншим.» [7].

Низка цих образів викликає стійкі асоціації з воїном-магом германських міфів Вотаном (Одіном), який, як відомо, заради знання неодноразово приносив в жертву власне тіло: перший раз - пожертвувавши своє око, щоб

напитися з джерела мудрості Міміра, а вдруте - розіп'яв себе на стовбурі дерева Ігдрасілля, щоб досягнути таємниці рун [8].

За словами М. М. Маковського «Космічне Жертвопринесення, що уособлюється Війною, одночасно символізує всесвітню Гармонію і Зв'язок». Ці метафори підтверджуються при аналізі міфологічних систем древніх індоевропейців. Так, Один, що збирає в свою дружину душі ейнхеріїв, в цьому плані уподібнюється жерцеві-магу, який здійснює жертвопринесення. В цьому відношенні М. М. Маковський зауважує, що своєю «великою семантикою», зокрема, «основами коренів» зі значеннями «гнути» і «різати», пласт індоевропейської лексики сягає основ коренів слів з сакральною семантикою. Це відбувається тому, що в процесі принесення жертв жерці ділили жертву на кілька частин, самі вони при цьому виконували священні пісні і заклинання, танцюючи. Воїни-дружинники, загиблі в бою, уподібнювались жертвам Одіну. Їх загибель набувала особливого містичного змісту, стаючи символом оновлення і відродження в новій, принципово іншій іпостасі. Існував і інший спосіб жертвопринесення Одіну. Для цього треба було підвісити самого себе на священному дереві, уподібнившись в цьому плані самому Одіну (варто зазначити, що священні ліси часто використовувалися як місця для жертвоприношень, де дари розвішувалися на священних деревах). Даний спосіб жертвопринесення сходинить до міфу про досягнення Одіном таємниці рун, коли він, прикувавши себе до Світового Древа, увійшов в стан трансу і «побачив», знайшов руни. У цьому випадку людина, яка вирішила присвятити себе верховному богу древніх германців, уподібнювався йому самому, тобто в

даному випадку, за висловом Дж. Дж. Фрезера, проявлялась гомеопатична магія [9].

Мотив жертвопринесення на світовому дереві хоча й не має прямого вияву в думі «Смерть Корецького», однак можемо говорити про певні алузії і ремінісценції.

«Озьміте його на море Чорное,

Скинъте його на гак високий.

Нехай високо сидить,

Далеко глядить,

Где зобачить на морі джавра —

Нехай нам повідає».

Повисів князь Корецький два дні

І пити-їсти не їв.

Аж третього дня наступає.

Приходили од турецького царевича яничари його

наглядати,

Стали до нього словами промовляти:

«Княже Дмитер, пан Корецький,

Високо сидиш,

Далеко глядиш,

Чи не бачиш на морі де джавра?»

Аж он промовить княже Дмитер:

«Високо сиджу,

Далеко гляджу,

Не бачу ніде на морю джавра,

Тільки бачу на дубі високім голуба з голубною» [10].

Отже як бачимо, йдеться тут і про підвішування (хоча й не на дереві) і про всевідання («високо сидиш, далеко глядиш»). Мотив підвішування «на морі чорнім» також викликає асоціації з Світовим Деревом.

У замовляннях світове дерево розміщується в

центрі світу, на острові посеред океану («пуповини морської»), де на камені алатир стоїть «булатний дуб» або священне дерево кипарис, береза (зокрема, перевернута догори корінням), яблуня, явір і т. п. [11].

Образ дерева з птахами на ньому безпосередньо пов'язаний із мотивом знищення Дмитром дітей турського царя.

«Високо сиджу,
Далеко гляджу,
Не бачу ніде на морю джавра,
Тільки бачу на дубі високім голуба з голубкою.
Коли б при мні мій тугий лук і мої стрілки,
Убив би голуба з голубкою:
Єдно вашому пану на сніданне,
А друге на обіданне».
Яничари на сміх тоє піднімали,
Тугий лучок йому подавали.
Дві стрілки-калінівки на лук накладає,
А до голубів міряє.
Як налучив,
Так умірив
Та забив голуба з голубкою,
Назад тугий лучок подає,
До яничар промовляє:
«Підіте, яничари,
Візьміте два голуби,
Свему пану єдного на сніданне,
А другого на обіданне».
Аж прийшли яничари до свого пана:
«Пане, пане наш, царю турський,
Вбив князь Корецький два голуби,

Одного на вечерю, другого на обіданне,
Аж не вбив княже Корецький голуба з голубкою,
З його рідною сестрою».

Вбив царевича з царівною,
А що мовить турський царю до яничар:
«Подіте князя Корецького з гаків здійміте,
А перед мене приведіте».

Княже Дмитер перед царем став,
На криж свої руки складав,
До пана свого промовляв:

«Ой пане мій, пане царю,
Зготував я тобі з голубів вечерю».

Рече турський цар до князя Дмитра:

«Не голуби то, мої то діти,
Син царевич з царівною...»

Слід зазначити що в українському фольклорі образ «на дубі високім голуба з голубкою» пов'язаний з космогонічними колядками.

У колядках різних регіонів України є оригінальний мотив створення світу птахами-деміургами — коли голуби спускаються на дно моря за піском, з якого постане земля (наприклад, колядка «Ой, як то ще було із нащада світа») [12,с.34].

У старовинній пісні карпатських слов'ян співається:

В той час, коли не було ні землі, ні неба, тільки одне си-
не море — серед цього моря стояло два дуба, а на дубах
сиділи два голуби; голуби спустилися на дно моря, діста-
ли піску і каменю, з яких і створилися земля, небо і небес-
ні світила .

Колись то було з початку світа.

Присп.: подуй же, Господи, з духом святим на землю.

Тоді не було неба ні землі,
Неба ні землі, ним синє море,
А серед моря та два дубоньки.
Сіли упали два голубоньки,
Два голубоньки на два дубоньки,
Почали собі раду радити,
Раду радити і гуркотати:
Як ми маємо світ основати?
Спустімо ми ся на дно до моря,
Винесімо си дрібного піску,
Дрібного піску, синього камінця:
Дрібний пісочок посіємо ми,
Синій камінець подунемо ми —
З дрібного пісочку чорна землиця,
Студена водиця, зелена травиця»
З синього камінця синєє небо,
Синєє небо, світле соненько,
Ясен місячок і всі звіздоньки

Співають цю колядку з деякими змінами і в інших регіонах України [13].

Отже знищення героєм нащадків ворога можемо інтерпретувати як позбавлення антагоніста деміургічної, творчої сили. Паралелі до мотиву «Ой пане мій, пане царю,/Зготував я тобі з голубів вечерю»./Рече турський цар до князя Дмитра: «Не голуби то, мої то діти, /Син царевич з царівною...» знаходимо в іранській традиції, яку дослідив історик К.Рахно. Зокрема, широко відомим є осетинське нантське сказання про те, як Хамиц проник в таємне підземне житло Сирдона і помстився за те, що той викрав у нього корову. В казан, в якому варилось м'ясо корови, Хамиц натомість покидав розрубаних на шматки

синів Сирдона.

Ця оповідь про загибель сім'ї Сирдона має паралелі в переказі Геродота (I, 73) про помсту скіфів мідійському цареві Кіаксару. Скіфи які знаходилися при його дворі в помсту за незаслужену образу розрубали на шматки одного мідійського хлопчика, що навчався у них стрільби з лука, і подали таке

блюдо до столу Кіаксара як мисливську здобич [14].

З мотивом інфантициду пов'язана і висвітлена в думі тема про зраду героя його матір'ю. Мати віддає його на погибель, яка обертається ініціацією воїна-мага. Зодного боку він виступає як жрець, а з іншого як жертва.

Листи пише, тяжко здише,

До своєї матухи посилає:

«Ой мати моя Корецькая,

Продай Корець і Межиріче,

Викуп мене з неволеньки!»

А к ньому мати листи одписала:

«Же-м тебе три рази з неволі викупала,

Міста-села потратила,

Потіхи і разу з тебе не мала.

Четвертий раз уже не буду,

Міста, села не тратить буду,

Скарбів своїх не тратить буду» [10].

Якщо ж інтерпретувати цей сюжет в діумезілевському ключі, то ми бачимо виразний прояв тематики деградації функціональної етики представницею воїнської верстви. «Правитель не повинен бути заздрісним, боязким та скупим. Адже заздрість згубна для судді так само, як страх для воїна, а скупість – для землероба. Чим вищий статус, тим жорсткіші вимоги до особи і, як зазначають дослідни-

ки, найтяжчий гріх кожного стану – це потурання слабостям, які притаманні нижчим станам. Підлість можна вибачити рабові, але для землероба вона не припустима; мирному землеробові вповні може бути знайомим страх, але він неприпустимий і ганебний для воїна; почуття заздрості можна вибачити воїну, бо воно може підштовхнути його до звитяги, але воно ж здатне підірвати безпристрасність, яка необхідна судді чи правителю» [15, с. 147].

Ще одна дума, а саме „Дума про Івася Коновченка“ (Вдовиченка) належить до тих, які, очевидно, в найбільшій мірі зафіксували основні характерні риси ритуалу ініціації. Будучи частиною української козацької традиції, вона стосується на зовнішньому рівні подій козацького життя, а на символічному рівні складає модель соціальних і індивідуальних переходів. Важливим її елементом також є стосунки сина з матір'ю.

В одному з варіантів думи матері Івася сниться сон, в якому вона бачить сина одруженим у далекому краї. В іншому, вона довідується про його смерть і одночасно влаштовує похоронний і весільний обряд. Мотив весілля-похорону має символічне значення: син вмирає для матері і його замінює дорослий чоловік, який одружується з жінкою і започатковує нову сім'ю. Сон також має своє значення: сон в українській традиції, як і в багатьох інших, має віщувати майбутнє, отже, тут він служить для повідомлення про наслідок ініціації Івася – успішний перехід від статусу хлопця до статусу чоловіка, символом якого є одруження. В ті часи жінка і хлопці асоціювалися з сільським господарством і селянським способом життя, а чоловіки з козацьким, військовим. Очевидно, Коновченко

мав пройти „козацьку фазу“ аби здобути досвід, аби його шанували. Це козакування створило йому умови для головної ініціації, переходу до мужності, дало можливість підвищити свій статус селянина [16].

Дослідники відзначають, що поезія в індоєвропейській традиції від самих своїх витоків була нероздільно пов'язана з ініціацією. «Витоки поезії індоєвропейських народів явно сходять до епохи побутування ранньої індоєвропейської прамови. Виникнення поезії пов'язано з обрядами ініціацій, під час яких сакральні генеалогічні перекази передавалися старійшинами молоді племені в усній формі. Ініційовані легше запам'ятовували римовані тексти. Власне поезія і метрика отримали подальший розвиток в пізньоіндоєвропейській період, після поділу носіїв кентумних і сатемних діалектів» [17].

Висновок. Отже можемо зробити загальний висновок про значущий вплив давніх ініціативних практик на становлення та розвиток індоєвропейських міфопоетичних текстів, що стали ретрансляторами архаїчних міфологем, які є невід'ємною частиною нашого фольклору, зберігшись до наших днів.

Список джерел:

1. Павленко Ю.В. Дохристиянські вірування давнього населення України / Ю.В.Павленко.- К.: Либідь, 2000.- 456с.
2. Попович М.В. Нарис історії культури України/ М.В.Попович.- К.: АртЕк, 1998. - 728с;
3. Попович М.В. Мировоззрение древних славян / М.В.Попович. - К.: Наук. думка, 1985. - 167с.
4. Чмихов М.О. та ін. Археологія та стародавня історія України: Курс лекцій/ М.О.Чмихов. - К.: Либідь, 1992. - 376 с.
5. Думи. [Поетич. епос України. Упорядкування текстів, вступ. стаття: Нар. поетич. епос України. - С.5-40, примітки та коментарі Г.А. Нудьги. Ред. колегія. М.П.Бажан та інші]. К.: «Рад. Письменник», 1969. - 354 с.

6. Абаев В.И. Шаман сильнее воина. – [Электронный ресурс]. Режим доступу: http://varvar.ru/arhiv/texts/abaev1.html?fbclid=IwAR3n-dzg32GwsOE-NZ5diIPDYDKeF4r9wy2l8ygdYXSnS_01WUJj7yW0CNg
7. Рахно М. Космогонія та есхатологія в українських думках і повчальних віршах та в германській міфопоетичній традиції. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dspace.nbuu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/74001/31-Rakhno.pdf?sequence=1>
8. Один. Мифы народов мира. – [Электронный ресурс]. Режим доступу: <http://www.mifinarodov.com/o/odin.html>
9. Калинин С.С. Образ-символ войны в культуре древних индоевропейцев: набросок лингвокультурологического исследования. – [Электронный ресурс]. Режим доступу: <http://elar.uspu.ru/bitstream/uspu/2714/1/licu-2015-09-07.pdf>
10. Українські народні думи. Смерть Кор. – [Электронный ресурс]. Режим доступу: <http://www.ebk.net.ua/Book/buunt/dumy/03.htm>
11. Мифы народов мира – Энциклопедия в двух томах/ Древо мировое. – [Электронный ресурс]. Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Mifologia/889.php
12. Сорочук Л. Символ землі в українській фольклорно- обрядовій традиції // Наукові записки Національного університету «Острозька академія» Збірник наукових праць Серія «Культурологія», 2011. - Вип. 8. - С.123
13. Грушевський М. С. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. Т.4. Кн. 2. – [Электронный ресурс]. Режим доступу: <http://prosvit.in.ua/literature/songs/oy-yak-zhe-bulo.html>
14. Рахно К.Ю. Арфа Сырдона: западноевропейские параллели. – [Электронный ресурс]. Режим доступу: https://www.academia.edu/12910399/%D0%A0%D0%B0%D1%85%D0%BD%D0%BE_%D0%9A.%D0%AE_%D0%90%D1%80%D1%84%D0%B0_%D0%A1%D1%8B%D1%80%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B0_%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D0%B5%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5_%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BB%D0%BB%D0%B5%D0%BB%D0%B8
15. Наследие кельтов. Древняя традиция в Ирландии и Уэльсе.– М.: Энигма, 1999. – 479 с.
16. Плахотнюк В. Козацькі ініціації в думному епосі. – [Электронный ресурс]. Режим доступу:

[http://philology.knu.ua/files/library/folklore/35/63.pdf?fbclid=IwAR2K1opnH25G6-](http://philology.knu.ua/files/library/folklore/35/63.pdf?fbclid=IwAR2K1opnH25G6-VtVxwewWSwlqpSvyZmKhfLDezAXaoCxjKSkU23SQ1fzQU)

[VtVxwewWSwlqpSvyZmKhfLDezAXaoCxjKSkU23SQ1fzQU](http://philology.knu.ua/files/library/folklore/35/63.pdf?fbclid=IwAR2K1opnH25G6-VtVxwewWSwlqpSvyZmKhfLDezAXaoCxjKSkU23SQ1fzQU)

17. Чередниченко А.Г. О религии древних индоевропейцев (по итогам анализа лексико-семантического поля «религия» раннего индоевропейского праязыка). – [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://khiao.files.wordpress.com/2015/11/02_cherednichenko.pdf?fbclid=IwAR1KUgV8b636Ib7FGZ-_sx5ACQBYiSIB6PZq8mqvu8APfPg92FG2q-R09xk

Орлова Тетяна. Філософське розуміння пам'яті П. Рікера

Орлова Тетяна – студентка четвертого курсу філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.

© Орлова Тетяна, червень 2019.

Статтю присвячено розкриттю поглядів Поля Рікера щодо пам'яті й особливостей її формування. Розглянуто специфіку «актів пригадування» й з'ясовано їх роль у процесі формування індивідуальних та колективних спогадів. Досліджено феномен забуття, травматичних спогадів й окреслено аспект колективної пам'яті, пов'язаний з відчуттям справедливості.

Вагомим здобутком філософської думки ХХ століття є вчення французького мислителя Поля Рікера (Paul Ricoeur) про феномени пам'яті й забуття. В одній з своїх основних праць під назвою «Пам'ять, історія, забуття» («La mémoire, l'histoire, l'oubli», 2000 р.) дослідник висловлює міркування стосовно взаємозв'язку індивідуальної та колективної пам'яті, основних умов та специфіки їхнього функціонування [4].

Згідно з П. Рікером, пам'ять слід тлумачити як сховище, в якому вміщується великий обсяг спогадів про події з минулого. В цьому сховищі може відбуватись класифікація знань за рівнем їхньої значимості для теперішнього й їхня ієрархізація. Ці процеси забезпечуються завдяки забуттю й пригадуванню, що дозволяють оновлювати інформацію про пережиті на власному досвіді події та

зберігати свідчення предків.

Регулярні комеморативні дії П. Рікер окреслює поняттям «акти пригадування». Дослідник вважає, що вони є важливими, оскільки через повторення допомагають вказати на події, які мають бути орієнтирами для формування світоглядних позицій та ідентичності майбутніх поколінь й додає: «згадувати – означає надавати чомусь урочистості, приймати минуле всерйоз й прославляти його впродовж відповідних церемоній» [4, с. 73].

Забуття П. Рікер тлумачить не як загрозу пам'яті, а, навпаки, як складову її частину, оскільки воно не знищує спогади, а лише тимчасово приховує їх з загального обсягу колективної пам'яті. Більше того, забуття може бути щасливим, тобто позбавленим уникання трагічних спогадів минулого, а сповненим їхнього переосмислення та цілковито примиреним з ними.

Говорячи про колективну пам'ять, П. Рікер розвиває тему колективної травми, «про травми свідомості й психіки, спричинені болісними згадками про минуле що продовжує існувати у пам'яті у вигляді незагоєних, ятріючих переживань» [3, с. 47]. Дослідник аналізує травматичний досвід спільнот та відхилення в індивідуальній пам'яті й зазначає, що між цими феноменами є немало подібного. Особиста втрата й ментальний стан, який її супроводжує П. Рікер порівнює з ситуацією, коли народ втрачає свою землю, співвітчизників, та відчуттям народної скорботи й втіленням цих переживань у траурних церемоніях, хвилинах мовчання, пам'ятних днях тощо.

Поряд з травмованою пам'яттю є й травмоване забуття. Обидва явища мають місце у нашому житті в моменти витіснення певних подій з загальної колективної пам'яті.

Будучи витісненим, спогад про цю подію залишається в пам'яті спільноти у вигляді травматичного досвіду, «болючого післясмаку», який неодмінно здійснює свій вплив на світогляд членів групи та їхню поведінку. Ці безуспішні спроби приховати небажані спогади стають причиною появи ознак «хворої» колективної пам'яті, для носіїв якої позбутись цього багажу символічних ран є надзвичайно складно.

Над цим аспектом міркують й українські дослідники. Зокрема, В. Кебуладзе зазначає: «уміння забувати комплементарне здатності пам'ятати» [1, с. 29]. Пам'ять людини, як сховище спогадів, не є необмеженим, воно не в змозі охоплювати й зберігати абсолютно всі спогади, тому виключення з колективної пам'яті травматичних переживань через забуття є природнім процесом. О. Кісь, вітчизняна спеціалістка в галузі історії, антропології та соціології висуває думку про те, що сучасному суспільству притаманна «надмірна колективна пам'ять», що виявляє себе у веденні активних емоційно забарвлених дискусій, відкритті численних меморіалів та проведенні скорботних ритуалів, пов'язаних з трагічними сторінками української історії. Вона перешкоджає спробам об'єктивно й неупереджено оцінити ці віддалені події, може повторно травмувати членів суспільства або використовуватись політичними елітами для маніпулювання спогадами про минуле [2].

На думку П. Рікера, впоратись з труднощами, спричиненими колективними травмами, можна завдяки розпрацюванню пережитого, поступового, проте ґрунтового осмислення своєї історії. Протилежним до техніки трауру, цього «болісного лікування колективних травм» є мелан-

холодне пам'ятання. Регулярне повторення й відтворення історичних подій, яке супроводжується самозвинуваченнями й нищівною критикою, аж ніяк не передбачає узгодження теперішнього й минулого.

Французький мислитель в своїх працях пише про те, що незалежно від того, яким би тяжким не було минуле, завжди є можливість примиритись з ним. Прийняття й осмислення спогадів, що раніше упустились, – один з важливих кроків на цьому шляху. Включення забуття у простір пам'яті дозволяє створити здорову колективну пам'ять, в якій спогади про минуле не обтяжуватимуть теперішнє й спонукатимуть до творення майбутнього.

В філософській концепції П. Рікера особливий акцент робиться на справедливості та моральності пам'яті. Він пише: «З пам'яттю пов'язана особлива амбіція, претензія на те, щоб зберегти вірність минулому; в цьому відношенні всі вади, які свідчать про забуття, слід розглядати не як дисфункції, а як тіньовий бік освітленого простору пам'яті» [4, с. 43]. Згідно з цією ідеєю, сучасні покоління повинні усвідомити свою заборгованість перед предками. Це явище не тотожне з відчуттям провини, що передається через спогади. Почуття боргу має стати основою «обов'язкового, неманіпульованого, очищувачого пам'ятання» [3, с. 47]. Воно сприятиме не лише докладанню зусиль для збереження матеріальних свідчень минулого й підтримці бажання дбати про культурну спадщину свого народу, а й роботі над поширенням та осмисленням важливих для предків ідей.

Отож, справедливим буде сказати, що ідеї П. Рікера зробили великий внесок значення у розвиток пам'ятезнавчих студій. Розвідки, пов'язані з феноменом

забуття й визначенням його ролі у формуванні колективної пам'яті, стали поштовхом для розширення сфери досліджень студій пам'яті.

Список джерел:

1. Кебуладзе В. Пам'ять і забуття / Вахтанг Кебуладзе // Філософська думка : український науково-теоретичний часопис / Нац. акад. наук України, Ін-т філософії. – К.: НАН України. – 2013. – № 6. – С. 29–35.
2. Кісь О. Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор [Електронний ресурс] / О. Кісь // Міжнародний інтелектуальний часопис «Україна Модерна». – 2013. – Режим доступу: <http://uamoderna.com/md/216-216>
3. Лосик О. Філософія пам'яті Поля Рікера / Ореста Лосик. // Вісник Львівського університету. Серія філософські науки. – 2011. – Вип. 15. – С. 43–53.
4. Рикёр П. Память, история, забвение / Поль Рикёр. – Москва: Изд-во гуманитарной литературы, 2004. – 728 с.

**Руденко Олег.
Мистецтвознавець, вчитель,
духовний провідник**

Руденко Олег Васильович – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри книжкової та станкової графіки Української академії друкарства, м. Львів.

Електронна адреса: olehrudenko@gmail.com

© Руденко Олег, червень 2019.

Розглядається педагогічна та наукова праця польського мистецтвознавця вірменського походження Яна Болоза Антоневи́ча у Львівському університеті 1893-1922 р.р. Береться до уваги його багаторічна професорська діяльність в стінах університету, дидактичний та інтелектуальний доробок. Особлива увага звертається на внесок Антоневи́ча у світову культуру, педагогічну діяльність, відзначено важливість ролі, яку він зіграв у розвитку львівського мистецтвознавства.

Ключові слова: мистецтвознавство, педагог, художник, образ, творчість, мистецтво.

Руденко Олег Васильевич. Искусствовед, учитель, духовный предводитель. *Рассматривается педагогическая и научная деятельность польского искусствоведа армянского происхождения Яна Болоза Антоневи́ча во львовском университете 1893-1922 р.р. Берется во внимание его многолетняя профессорская работа в стенах университета, дидактическое и интеллектуальное наследие. Особенное внимание обращено на взнос Антоневи́ча в мировую культуру, отмечена важность роли, которую он сыграл в развитии львовского искусствоведения.*

Ключевые слова: искусствоведение, педагог, художник, образ, творчество, искусство.

Rudenko Oleh Vasylovych. Historian of art, teacher, spiritual tutor. *The article examines the pedagogical and scholarly work of Jan Boloż-Antoniewicz, a Polish art critic of Armenian descent, at the Lviv University in 1893-1922. The professor's continuous service for the University is being studied, and his didactic and intellectual works are highlighted. Particular attention is drawn to Antoniewicz's contribution into the world cultur, and the important role he played in the development of the Lviv art studies.*

Research Methodology. Based on a comprehensive approach examines scientific achievements and teaching activities of Jan Boloza Antonyevycha. Used memories colleagues and students. Attention way to look at teaching professor, where the main focus was the impression of the viewer and aesthetic value of a work of art. Analyzes the original approach in teaching methodology. Shown when Professor headed the first department of modern art at Lviv University 1893-1922 years.

Results. Jan Boloż Antonievich was the founder of Lviv School of Art, which was a powerful scientific center between the two world wars in the XX century. It was not only the Polish and Armenian art, but special attention paid to the Italian Renaissance. In addition Antonievich trained a number of prominent figures of Polish art history, such as Vladyslav Podliaha, Vladyslav Zhyla, Vladyslav Kozitski, Joseph Piotrkovski, Bogdan Treter, Zygmunt Batovski, Miechyslav Orlovich, Marian Olshevski and many others.

Novelty. Showing Antonievych feature pedagogical work at Lviv University. Noted human talent and teacher who was able to capture students in lectures and in private conversation.

The practical significance. Disclosure creative person Antonievych

Психологія в історії культури, економіки, управління. Науковий журнал. №17, 2019
as art critic, teacher and mentor will serve as the basis for future studies of his multifaceted work.

Key words: art history, educator, artist, image, creativity and art.

Постановка проблеми. Видатною особистістю львівського мистецтвознавства є історик мистецтва вірменського походження Ян Болоз Антоневич. Доробок науковця є вагомим внеском у європейське мистецтвознавство. Він першим у стінах львівського університету очолив кафедру новітньої історії мистецтва і віддав її розбудові майже тридцять років своєї педагогічної діяльності (1893-1922 р.р.). Його дослідження в царині італійського та польського мистецтва досі не втратили своєї наукової ваги.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед відомих дослідників спадщини Антоневича виділяються своїми працями В. Подляха та А. Малкевич, М. Бриль, які розглядають науковий доробок професора в контексті розвитку європейського мистецтвознавства, інтерпретують, беручи до уваги культурологічні особливості епохи, залучають найновіші методи гуманістичних знань. Важливою працею, яка вийшла одразу після смерті Яна Болоза Антоневича і дала загальну характеристику творчості була праця його учня, в той час вже професора Владислава Подляхи [1]. Він у загальному проаналізував доробок Болоз Антоневича і систематизував його твори, які вийшли друком, були прочитані на зустрічах чи виголошені з нагоди якоїсь визначної події. Адам Малкевич [2], розглянув постать Антоневича та його заслуги в контексті розвитку Краківської та Віденської «школи мистецтва», їх взаємних зв'язків, відмінностей та впливів. Виділив головні особливості, які започаткував у своїх дослідженнях Ян Болоз Ан-

тоневич і які в перспективі розвинула львівська школа мистецтвознавства. Це, передовсім, вплив європейської гуманістики, зацікавлення методологією дисципліни, відхід від розуміння історії мистецтва як археології чи історії культури, але як окремого автономного напрямку, зацікавлення новітнім та сучасним європейським мистецтвом. Маріуш Бриль [3] застосовує культурологічний підхід до інтерпретації наукової діяльності Антоневича. Розглядає постать професора беручи до уваги першу та останню працю написану ним з мистецтвознавства. Досліджує Яна Болоза Антоневича в контексті даної епохи.

Мета статті. В цій статті хотів би звернути увагу на дидактичну діяльність історика мистецтва та оригінальний підхід до методики навчання. Його спосіб викладання із залученням діапозитивів, ілюстрацій та безпосереднього контакту з найвизначнішими шедеврами в мистецьких галереях є актуальними дотепер. Покладав особливу увагу на естетичне відчуття та враження, яке робить твір мистецтва на глядача. Розкривається постать Яна Болоза Антоневича не тільки як визначного науковця, але як неординарної творчої особистості.

Виклад матеріалу дослідження. Здобуваючи освіту за кордоном, в Кракові, Вроцлаві та Мюнхені він завжди мріяв повернутися до рідних сторін. Спочатку навчався на правничому та філософському факультетах Ягеллонського університету. Вже тоді його зацікавлює гуманістика, яку він опановує під керівництвом проф. С. Тарновського. 1880 року у Кракові здобуває ступінь доктора на основі наукової роботи „Über die Entstehung des Schillerschen Demetrius“. Виїжджає на подальше стажування до Вроцлава та Мюнхена, де в коло його захоплень входить роман-

ська та германська література. Любов до філології суттєво вплине на методи дослідження професора, особливо коли розглядатимуться твори образотворчого мистецтва. В 1884-1890 роках перебуває в Німеччині та Італії, де ознайомлюється з творами світового мистецтва, а також захоплюється філософією та музикою Вагнера. Картини видатних майстрів епохи ренесансу вражають його чутливе серце і він буде повертатися сюди, ще не раз, заохочуючи пізніше до того своїх студентів. Вважав вершиною мистецтва здобутки Леонарда да Вінчі, Рафаеля та «божественного» Мікеланджело. Вважав, що мистецькі твори створюють видатні особистості – генії. Їхня геніальність не залежить від епохи та історичних катаклізмів, але від надзвичайно високого душевного стану та непересічного таланту.

Антоневич мріє про працю філолога, але вільних місць ані в Краківському ані у Львівському університеті немає. Доля дає йому інший шанс, який він використовує сповна. 1892 року планується відкрити першу кафедру новітнього мистецтва у Львівському Університеті для очолення якої шукається відповідно титулований спеціаліст. Знання у Львові любитель та збирач творів мистецтва Владислав Лозінський відмовляється від кар'єри викладача і пропонує на це місце Болоса Антоневича. 1893 року Антоневич по довгих роздумах приймає запрошення і очолює її на посаді професора надзвичайного. В 1898 року отримує звання професора звичайного і на основі своєї кафедри розбудовує Інститут історії мистецтва. Його педагогічна кар'єра швидко розвивається і він аж до виходу на пенсію в 1922 році буде займатися вихованням науковців та піклуватися про їх високий інтелектуальний рівень. Болос

Антоневич був ціле життя молодим духом та переповненим новими ідеями, тому серед студентів «шістдесятилітній професор з тридцятирічним стажем завжди виглядав зі всіх наймолодшим» [4, с. 206].

Студенти дуже любили і поважали Антоневича як людину, педагога, науковця. Таких вчителів, як відзначав його учень Мечислав Третер, «справді небагато є в університетах цілого світу», тому, що він був «живим запереченням всілякого «професорства», практично у всіх відношеннях» [5, с.688]. Вражав свободою спілкування та всесторонніми знаннями. Інший сучасник професора, його колега та товариш, намісник галичини Леон Пінінський, в спогадах про колегу підкреслить, що Антоневич був людиною винятковою та оригінальною «надзвичайним і особливим, справді унікальним, але при тому, беззаперечно, неперевершеним вчителем» [4, с. 205]. Він мав творчу та водночас вразливу вдачу і всім, про що говорив переймався так, що занурюючись у проблему, навіть не помічав закінчення лекції.

Треба підкреслити оригінальний спосіб викладання професора. Він не мав лекційних заготовок – конспектів, з яких міг користати впродовж багатьох років. Кожна лекція в нього була неповторною імпровізацією. Сідав в аудиторії за порожнім столом без жодних нотаток і, як ерудит, розповідав про картини, які проектор демонстрував на екрані «вишуканою мовою, пересипаною дотепами, то короткими, уривчастими реченнями, то цілими тирадами, у швидкому, нервовому темпі» [5, с.688]. Тих знань не можна було почерпнути із жодного підручника, адже вони звучали тільки один раз і тільки на лекції.

Антоневич володів неабияким талантом промовця,

вмінням психологічно захопити слухача. Він досконало оперував словом, хоча інколи його лекції виходили за рамки анонсованої теми. Як підкреслював Зигмунт Батовський, професор був «одним з найвідоміших майстрів живого, кунштовного слова, приковуючи слухача стрімкими, сповненими глибокого змісту реченнями» [6, с.10]. Владислав Козіцький згадує, що Антоневич навчав майже в античному, платонівському розумінні – де ідея вчителя стає духовним одкровенням для учня. Професор інколи так захоплювався, що «зал для лекцій ставав святилищем, в якому відбувалося якесь піднесене містерійне поєднання душі вчителя з душею учня у спільному злеті до світів, відкритих в блискавичному ясновидінні» [7, с.5]. З тих лекцій студент виходив із захопленням та любов'ю до мистецтва.

Завданням Антоневича, як викладача, було не навчити певних дат, не викласти факти, чи переказати зміст картин, а захопити слухача, спонукати самому працювати з текстами та візуальними творами і робити висновки. Також зацікавити студента своїм предметом, щоб у нього прокинулася любов до мистецтва, виникло бажання досліджувати і пізнавати далі. Сміливі наукові погляди Антоневича викликали нові питання та дискусії. Не любив читати з конспекту та користуватися підручниками. Його цікавили широкі горизонти науки, де історія мистецтва посідала своє вагоме місце. Дехто з його найближчих колег шкодував, що лекції та виступи не були записані, адже їх можна було б видати окремою книгою.

Особливістю лекцій професора було те, що слухач мав бути інтелектуально підготованим, адже Антоневич оперував багатьма мистецькими категоріями, досконало знав германську і польську філологію, а особливо захоплював-

ся музикою. Всеохоплююча здатність аналізувати та інтерпретувати на різних методологічних рівнях вимагала від слухача відповідних знань. Тільки той міг слухати лекції професора та зрозуміти про що там йдеться, хто був знайомий з естетикою, історією мистецтва, літератури, музики. До того ж слухач мав знати та відвідати найвідоміші європейські музеї та пам'ятники архітектури: «А хто не був в Італії принаймні раз в житті, що професор вважав за неможливе – бо хто раз там поїхав, мусів частіше повертатися – той властиво взагалі не мав що робити в Інституті історії новітнього мистецтва у проф. Антоневича. З таким йому було б важко порозумітися на будь-яку тему» [5, с.688]. Він сам подавав приклад: ціле життя вдосконалював свої навички та вчився. «Коли понесете мене до могили, – пригадує слова професора його учень Владислав Жила, – тоді скажете: помер вічний студент» [8, с.5].

Антоневич викладав широко, відкрито, в безпосередньому спілкуванні, дискусіях. Робив все для того, щоб навчати мистецтва на наочних прикладах, тому організовував часті поїздки до європейських музеїв. Там він давав волю своїй творчій уяві, супроводжуючи студентів у галереях, інтерпретував сюжет картини, вказував на естетичні вартості, оповідав біографії художників. Одного разу повів студентів до галереї в Будапешті, де мав провести лекцію. Зупинився перед картиною про яку мав оповідати, вдивляючись в неї мовчки, а потім зненацька розводячи руки сказав: «Панство! Тут вже язик мусить замовчати! Дивіться, споглядайте, постарайтеся зрозуміти. Позаяк той архитвір сам до нас промовляє!» [5, с.688]. Цей випадок ілюструє його трепетне ставлення до європейського малярства. Коли виїзди були неможливими, він викорис-

товував пiдручний матерiал. В Інституті мистецтва завдяки зв'язкам з приватними жертводавцями та залученню власних коштів Антоневич зібрав велику колекцію книг, гiпсових моделей, близько 10.000 фотографiй, 1.640 дiапозитивiв, якими послуговувалися викладачi в навчальному процесi.

Потрiбно вiдзначити харизму його особистостi, яка вела за собою учнiв. Вiдчувався схiдний темперамент Антоневича, бо «надто вiдмiнна була його духовна органiзацiя через буйне корiння предкiв вiрменської кровi» [6, с.9]. Був дещо ексцентричний, вразливий на красу та навмисне перебільшував важливість деяких речей, вважаючи це проявом вiдваги, у кожнiй iнтерпретованiй думцi. Тому його творчiсть часто має публiцистично-художнiй характер. Поведiнку Антоневича порiвнювали з поставою художника, який замість пензля мав влучне слово i перо. В нього була надзвичайно розвинута iнтуїцiя, завдяки якiй розв'язував найскладнiшi мистецтвознавчi головоломки. Вважав її одним з головних елементiв в дослідженні того чи iншого твору мистецтва. Зрозумiти те, що зображено на картинi, можливо тiльки перейнявшись зображенням, а потiм в медитативнiй концентрацiї через пiзнання форми та здобутi знання з iсторiї мистецтва та сумiжних гуманiстичних наук, побачити духовну iдею.

Вiдправною точкою методологiчного пiдходу Антоневича до твору мистецтва було безпосереднє враження науковця вiд цього твору, а потiм заглиблення у його структуру та змiстовне навантаження. «Був переконаний, що дослідник перед детальним аналізом повинен цiлковито опанувати досліджуваний твiр так, щоб вiн став його духовною власнiстю, його пережиттям» [9, с.4]. Для Анто-

невича історія мистецтва була найближча до філології. Подібно до філології вона зосереджувалася на формі конкретного твору, що був «духовним» текстом з минулого, до розшифрування якого треба підходити скрупульозно, абстрагуючись від історичної залежності, але маючи за собою певний арсенал знань про відповідну епоху: з літератури, філософії, музики, культури.

Картина виражає передовсім дух самого художника, який перебуває в певному середовищі. Тому Антоневич цінував вміння учнів зосереджуватися на естетичних вартостях, досліджувати іконографію, основу на текстах, в яких шукаємо літературні мотиви, що підтверджують тематичні зміни вибраного сюжету. Натомість, історичні науки застосовуються не як суха констатація фактів, а як філософський підхід, що є підґрунтям для розкриття ідеї твору, тому, досліджуючи твір мистецтва, Антоневич пропонує аналізувати його різними методами: «Щоб пізнати цілість будови, маємо зробити ідеальні перерізи, спочатку поздовжні, потім поперечні, врешті співставити цілу тектонічну систему, цілий комплекс склепінь і ребер, куполи і ліхтарі» [10, с.23]. До таких «ідеальних перерізів», якими науковець оперує на практиці, відноситься дослідження формальних текстів створених людською думкою, образотворчих, музичних чи інших, суспільного та культурного життя країни, зрештою політичної історії народу. Мистецтвознавчі концепції Антоневича формувалися під впливом різних напрямків німецької філологічної та філософської думки XIX ст. Це, передовсім, розробки пов'язані з дослідженням літературних текстів, теорії подібності історії мистецтва і філології Вільгельма Вундта, методу особистісного «співпереживання» Вільгельма Ді-

льтея та ідеалістичної філософії романтизму. Як зауважив Владислав Подляха, напрацювання професора будуть корисними тим, хто «майбутнє історії мистецтва вбачає не в нав'язуванні мертвих класифікаційних схем творчим явищам, а у віднайденні їх ірраціонального змісту...» [1, с.14].

Беззастережна відданість науковій та педагогічній діяльності, студентам та роботі, а також суспільна та виставкова діяльність виснажили нервову систему викладача. З таким експресивним та гарячим темпераментом як в Антоневича годі було довести лікування до кінця. Останній раз професор виїхав на оздоровлення в Бад Ельстер в Саксонії. Мріяв поправити здоров'я, а потім відвідати Італію, маючи амбітні плани написати велику історію італійського ренесансу та закінчити наукові розвідки. Несподівана смерть зупинила його серце 29 вересня 1922 року. За ним сумували не тільки рідні та учні, а й ціле університетське середовище, яке втратило талановитого працівника, людину та педагога. Після його смерті не було достойної людини, щоб замінити професора і кафедру через рік ліквідували. «Ми любили його і шанували – скаже про свого наставника доктор Елеазар Бик, – він був прикладом завжди молодого, жвавого, життєрадісного митця-критика, митця-історика, митця-дослідника, який, полюбивши свій предмет, може любити його з ентузіазмом і альтруїстично, всією глибиною і щирістю мистецької душі» [11, с.3]. Антоневич умів, як ніхто інший, прищепити любов до історії мистецтва, згуртувати навколо себе учнів, а також запалити їх власними оригінальними ідеями і спонукати іти далі, розв'язуючи найскладніші наукові проблеми. Професор в живому спілкуванні захоплював

співрозмовника темою і в безпосередньому, творчому, майже містичному пориві відкривав незрівняний духовний світ прекрасного. Недарма дехто з його студентів порівнював педагогічну діяльність Антоневича з навчанням в душі античної платонівської традиції.

Висновки. Підсумовуючи, потрібно відзначити, що викладацький та науковий талант Антоневича важко переоцінити, адже він виховав гроно знаних вчених, які продовжили його працю на ниві мистецтва. Волею долі Антоневич став основоположником львівської школи мистецтвознавства, яка стала потужним науковим осередком між двома світовими війнами у ХХ ст. Серед його учнів визначні діячі польського мистецтвознавства, професори та доктори наук Владислав Подляха, Владислав Жила, Владислав Козіцький, Юзеф Пьотрковський, Богдан Третер, Зигмунт Батовський, Мечислав Орловіч, Мар'ян Ольшевський та багато ін. Окрім того він вивів польську мистецтвознавчу науку з тісних національних рамок, займаючись проблемами італійського ренесансу. Підняв естетичні проблеми, які базувалися не тільки на іконографічному, історичному, літературному аналізі, а також на безпосередньому враженні історика мистецтва від твору мистецтва який він досліджує. Став одним з тих фахових вчених, які виділили мистецтвознавство в окрему наукову дисципліну.

Список джерел:

1. Podlacha W. Jan Bołoz Antoniewicz 1858-1922 / Władysław Podlacha. – Lwów: Towarzystwo Naukowe, 1923. – 22 s.
2. Małkiewicz A. Z dziejów polskiej historii sztuki. Studia i szkice / Adam Małkiewicz. – Kraków: Universitas, 2005. – 262 s.
3. Bryl M. Jan Bołoz-Antoniewicz (1858-1922) / Mariusz Bryl // Rocznik Historii Sztuki. – 2011. – T. XXXVI. – S. 7-20.

4. Piniński. L. Jan Bołoz Antoniewicz / Leon Piniński // Przegląd Współczesny. – 1922 – T. III – s. 199-208.
5. Treter M. Prof. Jan Bołoz-Antoniewicz / Mieczysław Treter // Tygodnik ilustrowany. – 1922. – № 43. – s. 688.
6. Batowski Z. Ś.p. Jan Bołoz Antoniewicz (13.V.1858-29.IX.1922 r.) / Zygmunt Batowski // Kurjer Warszawski. – 1922 – № 274 – s. 9-10.
7. Kozicki W. Ś.p. Jan Bołoz Antoniewicz / Władysław Kozicki // Słowo polskie. – 1922. – № 224. – s. 5.
8. Żyła W. Śp. Prof. Jan Bołoz Antoniewicz / Władysław Żyła // Słowo polskie. – 1922. – № 234. – s. 5.
9. Terlecki W. Jan Bołoz Antoniewicz / Władysław Terlecki // Kurjer Lwowski. – 1922. – № 226. – s. 4.
10. Antoniewicz J. Historia, filologia i historia sztuki / Jan Bołoz Antoniewicz – Lwów: Towarzystwo Filologiczne, 1897. – 34 s.
11. Byk E. Pamięci prof. Antoniewicza / Eleazar Byk // Wiek Nowy. – 1922. – № 6394 – s. 3-4.

References

1. Podlacha V. (1923), "Jan Boloz Antonievich 1858-1922", Lwów, Scientific Society, 1923, 22 p.
2. Malkiewicz A. (2005), "From the history of Polish art history. Studies and sketches", Kraków, Uniwersitas, 2005, 262 p.
3. Bryl M. (2011) "Jan Boloz-Antonievich (1858-1922)", Yearbook of the History of Art., Vol. XXXVI, p. 7-20.
4. Pinin'ski. L. (1922) "Jan Boloz Antonievich", Contemporary Overview, Vol. III, p. 199-208.
5. Treter M. (1922) "Prof. Jan Boloz-Antonievich", Illustrated Weekly, No 43, p. 688.
6. Batowski Z. (1922),"Sac. memory Jan Boloz Antonievich (13.V.1858-29.IX.1922 r.)", Warsaw Courier, No. 274, p. 9-10.
7. Kozicki V. (1922). " Sacr. memory. Jan Boloz Antonievich", Polish Word, No. 224, p. 5.
8. Żyła V. (1922), "Sac. memory Prof. Jan Boloz Antonievich", Słowo polskie. – 1922. – № 234. – s. 5.
9. Terlecki V. (1922), "Jan Bołoz Antonievicz", Kurjer Lviv, No. 226, p. 4.
10. Antonievich J. (1897), "History, philology and history of art", Lviv, : Philological Society, 34 p.
11. Byk E. (1922), "Memory prof. Antonievicza", New Age, No 6394, p. 3-4.

Рутар Анна. До питання про інституційні фактори формування психічного здоров'я у студентів

Рутар Анна - асистент, кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Електронна адреса: rutarc@ukr.net

© Рутар Анна, червень 2019.

В статті автор систематизує інституційні фактори, які забезпечують належний стан психічного здоров'я студентів. Особлива увага акцентується на необхідності вдосконалення законодавства про вищу освіту, статутів університетів, а також форм навчально-виховної діяльності у ВНЗ.

Ключові слова: психічне здоров'я, інтерактивність, інноваційність, інформаційні технології, дискусійний формат.

Rutar A.I. – assistant, department of Foreign languages for Humanities faculties Ivan Franko national university of Lviv. ***To the question of institutional factors forming mental health in students.*** In the article, the author systematizes the institutional factors that ensure the proper state of mental health of students. Particular attention is paid to the need to improve the legislation on higher education, the statutes of universities, as well as the forms of educational activities in universities.

Keywords: mental health, interactivity, innovation, information technology, discussion format.

Постановка проблеми. Питання формування психічного здоров'я у студентів є однією із важливих складових навчально-виховного та науково-дослідного процесів у

вищій школі. На сьогодні існує широкий суспільний запит на психолого-педагогічні публікації, які дають відповідь на питання щодо конструювання відповідних інституційних умов (правил та норм), які забезпечують максимально сприятливу атмосферу для творчої конкурентоспроможної самореалізації особистості-студента.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Розв'язання вищеназваної проблеми неможливе без використання комплексного міждисциплінарного підходу. Тому нами була проаналізована найновіша література із психології, педагогіки, політології і правової теорії, в якій знайшли достатнє обґрунтування питання ролі інституційних факторів у формуванні психічного здоров'я студентів [1; 2; 3; 4; 5; 6]. Такий підхід дозволяє створити оптимальну інституційну модель у ВНЗ для досягнення поставлених цілей.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є розробка рекомендацій щодо вдосконалення інституційної основи для забезпечення належного психічного здоров'я у вищій школі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спершу ніж перейти до розв'язання проблем нашого дослідження необхідно сформулювати власну позицію щодо розуміння змісту такого поняття як «психічне здоров'я».

Психічне здоров'я - стан задоволення особистості від своїх успішних результатів творчої самореалізації, перспектив професійного зростання, публічної відкритої комунікації із своїм академічним середовищем, комфортних, матеріально-побутових умов життя.

Психічне здоров'я є органічним поєднанням когнітивних, емоційно-почуттєвих та ціннісних елементів свідомо-

сті. Якщо когнітивні елементи свідомості включають логічне, критичне, інноваційне мислення та виразне граматично-правильне мовлення, то до емоційних елементів можна віднести такі позитивні емоції та почуття як любов, радість, повага, толерантність. Ціннісний аспект свідомості полягає у тому, що студент у своїй діяльності керується цінностями свободи, гідності, професійної честі, довіри до суспільних інститутів та організацій, віри у власні сили та суспільний прогрес.

Безумовно, що психічне здоров'я залежить не тільки від інституційних умов, які закріплені в тому чи іншому університеті, але й від рівня свободи, безпеки, добробуту та перспектив професійної самореалізації в суспільстві загалом.

В даному випадку, хоча зупинитися на запровадженні сприятливих інституційних умов в рамках вищої школи. Перш за все, необхідно вдосконалити законодавство про вищу освіту, яке має значно розширити академічну автономію ВНЗ, в рамках якої будуть забезпечені конкурентні та справедливі правила для навчально-виховної, науково-дослідної роботи викладачів та студентів. З цією метою необхідно внести зміни до Закону України «Про вищу освіту». В результаті цих змін має бути законодавчо закріплений конкурентний, об'єктивний та прозорий механізм діяльності університетів. По-перше, запровадження реальної автономії університетів, в рамках якої вони отримують право видавати дипломи власного взірця, присвоювати наукові ступені та звання, формувати та розподіляти кошти, формувати органи самоврядування та адміністративного управління. По-друге, узаконення конкурентного механізму державного фінансування який пе-

редбачає індивідуальні гранти для студентів з високими рейтинговими показниками. По-третє, запровадження міжнародної системи рейтингування, яка бере до уваги такі критерії, як наявність лауреатів Нобелівської премії, наявність праць викладачів опублікованих в міжнародних журналах, індекс наукового цитування. По-четверте, скасування постійних спеціалізованих рад (заміна їх одноразовими радами у складі 5 осіб) для захисту дисертацій. По-п'яте, запровадження державних грантів для навчання найкращих студентів у престижних університетах країн Заходу. Таким чином, законодавчі зміни будуть стимулювати ВНЗ, створювати сприятливі статутні правила для продуктивної творчої діяльності викладачів і студентів та справедливий механізм винагороди за цю діяльність.

Якщо створення сприятливих умов для діяльності університетів потребує внесення змін до чинного законодавства про вищу освіту, то на рівні ВНЗ такі правила можна закріпити в статуті, які характеризуються високим ступенем інтерактивності, інноваційності та інклюзивності.

Під поняттям «інтерактивність» в даній статті розуміється набір найбільш активних форм стимулювання колективної співпраці навколо розв'язання однієї тематичної проблеми або декількох проблем на стику багатьох суміжних дисциплін. Такий формат передбачає виконання кожним студентом певної ролі в рамках сценарію проведення відповідної форми заняття: експерта, журналіста, блогера, учасника політичних дебатів, як політичного лідера, соціолога і т.п. Якщо поняття «інтерактивність» вживається нами як характеристика ступеню максимального залучення студентів до активної пізнавальної діяльності в рамках тої чи іншої форми заняття, то поняття

«іноваційність» - здатності учасників процесу формулювати власні концептуальні позиції, робити прогнози на основі аналізу наукових монографій та статей, поточної інформації із електронних та друкованих ЗМІ.

Для повноцінної реалізації вищезгаданих принципів ВНЗ необхідно забезпечити:

- публічний доступ до навчально-методичної літератури викладачів у електронному форматі;
- видання навчально-методичних посібників із тестовими завданнями та вправами;
- уніфікацію форм для визначення рейтингу студентів;
- процедуру нарахування балів за виконання завдань в рамках поточного і підсумкового модульного контролю (іспиту);
- публічний доступ до інформації про результати навчально-методичної та наукової роботи викладачів та студентів, а також – результати виконання студентами уніфікованих форм для визначення їхнього рейтингу;
- сприятливі умови для навчання та побуту в гуртожитках;
- створення наглядових рад із впливових представників бізнесу, громадського сектору, науки та іноземців, які будуть розробляти стратегію розвитку університетів, здійснювати контроль над господарсько-фінансовою, навчально-виховною та науково-дослідницькою діяльністю;
- забезпечити реальні конкурентні вибори лідерів студентського самоврядування, а також консенсусний механізм розв'язання суперечностей між адміністрацією та студентами.

Висновки. Під психічним здоров'ям слід розуміти стан задоволення особистості від своїх успішних результатів

творчої самореалізації, перспектив професійного зростання, публічної відкритої комунікації із своїм академічним середовищем, комфортних, матеріально-побутових умов життя. Для забезпечення належного психічного здоров'я студентів необхідно створити конкурентні справедливі правила як в рамках змін до законодавства про вищу освіту, так і в рамках змін до університетських статутів, що дозволить студентам відчувати себе вільними і гідними суб'єктами навчально-виховної, науково-дослідної та громадської діяльності університетів.

Список джерел:

1. Барчій М. Самовиховання особистості студента в процесі професійної підготовки. //Матеріали другої наукової конференції на тему: «Західноукраїнська психологія вчора та сьогодні». – Психологічні виміри культури, економіки, управління: науковий журнал. Випуск 11. – Львів.- 2018.
2. Закон «Про Освіту» /Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380
3. Мисик Л. Англійська мова. Комунікативний аспект: підруч. для студ. вищих навч. закладів. Л.Мисик А. Арцишевська, Л.Кузнєцова, Л. Поплпвська, Н.Гриня; за ред. Л.Мисик.- 2-ге вид., виправл. – Львів: Світ, 2010.-440с.
4. Приходько Ю.О. Психічне здоров'я: психологічний аспект проблеми / Психологія національної безпеки і благополуччя особистості: тези I Міжнародної науково-практичної конференції, 14-15 березня 2019 р. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2019. - С. 132-138.
5. Рутар А.І.Інституційні фактори формування психічного здоров'я у студентів / Психологія національної безпеки і благополуччя особистості: тези I Міжнародної науково-практичної конференції, 14-15 березня 2019 р. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2019. - С. 148-149..
6. Рутар С.М, Лозинська С. Чи спроможне громадське суспільство перемогти олігархію в Україні? / Психологічні виміри культури, економіки, управління: науковий журнал. Львів. – Випуск XII, 2018.- С. 109-118.

Чайковська Оксана. Дослідження мотивації досягнення успіху студентів-правників у навчальній діяльності

Чайковська Оксана Володимирівна - практичний психолог, викладач психології Львівського центру професійно-технічної освіти Державної служби зайнятості.
Електронна адреса: OKSANA22CH@ukr.net

© Чайковська Оксана, червень 2019.

У статті проаналізовано теоретичні аспекти мотиваційної сфери особистості, зосереджено увагу на питанні формування мотивації досягнення успіху студентів-правників ВНЗ та подано результати емпіричного дослідження.

Ключові слова: мотивація, мотив, навчально-пізнавальна діяльність, рівень домагань, конкурентоспроможність, самооцінка, умови, чинники та перспективи формування мотивації досягнення успіху у навчальній діяльності студентів-правників.

Постановка проблеми. Одним із факторів забезпечення конкурентоспроможності країни на світовому рівні є підвищення якості підготовки фахівців, формування в них позитивної мотивації досягнення успіху у навчальній діяльності та до майбутньої професії. Формування позитивної мотивації до майбутньої професії не можливо без стійкої мотивації до навчально-пізнавальної діяльності, пов'язаною з цією професією. Безумовно, деякі студенти мають позитивну мотивацію до навчання вже на 1 курсі – вони свідомо обрали свою майбутню професію і готові отримувати нові знання як для свого професійного майбутнього, так і для особистісного зростання. Але, згідно да-

них, отриманих у результаті численних опитувань, більша частина студентської молоді, вступаючи до ВНЗ, не має готовності отримувати нові знання, і як наслідок – має низьку мотивацію до навчання та до досягнення успіху, або взагалі не має мотивації до навчання.

Отже, незважаючи на наявність у сучасній науці значної кількості науково-педагогічних праць, присвячених проблемі дослідження мотивації досягнення успіху студентів до навчальної діяльності у ВНЗ, це питання все ще залишається одним із актуальних питань педагогіки та педагогічної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему формування мотивації досягнення висвітлюють у працях такі науковці як: К.А. Абульханова-Славська, Б.Г. Ананьєв, В.Г. Асєєв, Дж. Аткинсон, Л.І. Божович, Є.П. Ільїн, О.М. Леонтєв, Б.Ф. Ломов, А.Б. Орлов, Д. МакКлеланд, А. Маслоу, Х. Хекхаузен, П.М. Якобсон, С.С. Занюк, С.Г. Москвічов та інші. Водночас, наявні певні прогалини у вивчені мотивації досягнень, передусім стосовно професії юриста, правника на етапі фахової підготовки. Це зумовило вибір теми наукової роботи “Дослідження мотивації досягнення особистості студента-правника”.

Мета цього дослідження: провести емпіричне дослідження феномену мотивації досягнень у студентів-правників та окреслити шляхи її формування.

Виклад основного матеріалу дослідження. В даний час мотивація як психічне явище трактується по-різному. З одного боку - як сукупність чинників, що підтримують і спрямовують, тобто що визначають поведінку, в іншому випадку - як сукупність мотивів, а в третьому - як спонука, що викликає активність організму і що визначає її спря-

мованість. Крім того, мотивація розглядається як процес психічної регуляції конкретної діяльності, як процес дії мотиву і як механізм, що визначає виникнення, напрям і способи здійснення конкретних форм діяльності, як сукупна система процесів, що відповідають за спонуку і діяльність.

Звідси всі визначення мотивації можна віднести до двох напрямів. Перше розглядає мотивацію із структурних позицій, як сукупність чинників або мотивів. Наприклад, згідно схеми В.Д. Шадрікова, мотивація обумовлена потребами і цілями особи, рівнем домагань і ідеалами, умовами діяльності (як об'єктивними, зовнішніми, так і суб'єктивними, внутрішніми - знаннями, уміннями, здібностями, характером) і світоглядом, переконаннями і спрямованістю особистості. З урахуванням цих чинників відбувається ухвалення рішення, формування наміру. Другий напрям розглядає мотивацію не як статичне, а як динамічна освіта, як процес, механізм.

Проте і в тому і в іншому випадку мотивація у авторів виступає, як вторинна у відношенні до мотиву освіта, явище. Більше того, в другому випадку мотивація виступає, як засіб або механізм реалізації вже наявних мотивів: виникла ситуація, що дозволяє реалізувати наявний мотив, з'являється і мотивація, тобто процес регуляції діяльності за допомогою мотиву. Наприклад, В.А. Іванников вважає, що процес мотивації починається з актуалізації мотиву. Таке трактування мотивації обумовлене тим, що мотив розуміється як предмет задоволення потреби (А.М. Леонт'єв), тобто мотив даний людині, як би, готовим. Його не треба формувати, а треба просто актуалізувати (викликати в свідомості людини його образ).

В.Г. Леонтьєв виділяє два типи мотивації: первинну, яка виявляється у формі потреби, потягу, інстинкту, і вторинну, таку, що виявляється у формі мотиву. Отже, в даному випадку теж є ототожнення мотиву з мотивацією. В.Г. Леонтьєв вважає, що мотив як форма мотивації виникає тільки на рівні особи і забезпечує особове обґрунтування рішення діяти в певному напрямі для досягнення певної мети, і з цим не можна не погодитися [8, с. 256 - 258].

Р.С. Немов розглядає поняття "мотивація" у іншому значенні, коли мотивацію можна визначити як сукупність причин психологічного характеру, пояснюючих поведінку людини, його початок, напрямок та активність.

За думкою Л.Д. Столяренко: "Мотив – це збудження до діяльності, пов'язане з задоволенням потреби суб'єкта". Під мотивом також найчастіше розуміють причину, яка лежить в основі вибору дій і вчинків, сукупності зовнішніх і внутрішніх умов, що викликають активність суб'єкта [14, с. 98]. Мотив також можна визначити як поняття, що в узагальнюючому виді являє собою багато диспозицій. З усіх можливих диспозицій найбільш важливим є поняття "потреби". Її ще називають станом нужди людини в окремих умовах, які необхідні для нормального існування та розвитку. Потреба активізує організм, стимулює його поведінку, спрямовану на пошук того, що вимагається. Кількість та якість потреб, які мають живі істоти, залежить від рівня їх організації, від образу та умов життя, від місця, яке займає відповідний організм на еволюційній сходінці. У людини крім фізичних та органічних потреб є ще матеріальні, духовні, соціальні. Потреби – динамічно активні стани особистості, що виявляють її залежність від конкретних умов існування і породжують діяльність

спрямовану на зняття цієї залежності. В процесі діяльності відбувається як розвиток особистості, так і перетворення середовища, в якому живе людина. Отже, потреби – це рушійна сила розвитку особистості. Мотиви (диспозиції), потреби та цілі – є складовими мотиваційної сфери людини [5].

Багато численні теорії мотивації стали з'являтися ще у працях стародавніх філософів. У наш час таких теорій не один десяток. Вивченням мотивації людини займалися Д. Макклелланд, Д. Аткинсон, Х. Хекхаузен, Г. Келлі, Ю. Роттер, К. Роджерс, Р. Мюррей. та ін. [11, с. 463 - 465]

Мотив досягнення як стійка характеристика особи вперше був виділений Г. Мюрреєм і розумівся як стійке прагнення зробити щось швидко і добре, досягти певного рівня в якій-небудь справі.

Згідно Х. Хекхаузену, мотивація досягнення може бути визначена як спроба збільшити або зберегти максимально високими здібності людини до всіх видів діяльності, до яких можуть бути застосовані критерії успішності і де виконання подібної діяльності може, отже, привести або до успіху, або до невдачі. Мотивація досягнення направлена на певний кінцевий результат, що отримується завдяки власним особливостям людини, а саме: на досягнення успіху або уникнення невдачі. Вона підштовхує людину до «природного» результату ряду зв'язаних один з одним дій. Передбачається чітка послідовність серії дій, вироблюваних одне за іншим. Для мотивації досягнення характерний постійний перегляд цілей.

Х. Хекхаузен вважав, що дана характеристика мотивації досягнення важлива, оскільки ланцюг дій, направлених на досягнення мети, може уриватися на якийсь час, іноді на

місяці або роки. Також важливою характеристикою мотивації досягнення, на його думку, є постійне повернення до перерваного заняття. Таким чином, «створюються складні і довгий час існуючі структури з основної, побічної і такої, що входить в їх склад діяльності, які ведуть за допомогою досягнення серії „субцілей“ до головної, нехай навіть дуже віддаленої. Планування стає необхідним для досягнення впорядкованої послідовності і функціональної організації ланцюга дій. Цей часовий обхват ряду дій. і відрізняє мотивацію досягнення від множини інших мотивів»[16, с. 17 – 23].

Отже, можна сказати, що мотивація трактується по – різному. А саме, з одного боку - як сукупність чинників, що підтримують і направляють, тобто що визначають поведінку, в іншому випадку - як сукупність мотивів, а в третьому - як спонука, що викликає активність організму і що визначає її спрямованість.

Важливими також є теорії мотивації. Їх прийнято поділяти на дві групи: а) змістовні теорії мотивації; б) процесуальні теорії мотивації.

Змістовні теорії мотивації ґрунтуються на ідентифікації (класифікації) потреб людей, що спонукають їх до дій. Найвідомішими змістовними теоріями мотивації є:

- теорія ієрархій потреб Абрахама Маслоу;
- теорія потреб Девіда МакКлеланда;
- теорія мотиваційної гігієни Фредеріка Герцберга та ін.

А. Маслоу запропонував своєрідну ієрархічну модель класифікації потреб. Класифікація потреб А. Маслоу відрізняється від інших класифікацій. По-перше, Маслоу розмежовує не окремі потреби, а цілі їх групи. По-друге, ці групи впорядковані у ціннісні ієрархії відповідно їх ролі в

розвитку особистості. Таким чином, існує ієрархія різних потреб – від найпримітивніших до найбільш витончених потреб вищих рівнів.

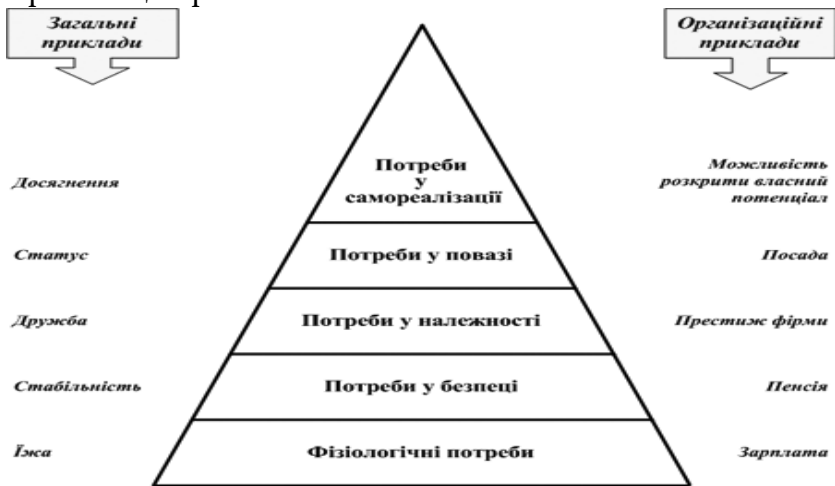

Рис. 1.1. Ієрархічна піраміда потреб за А. Маслоу

Слід звернути увагу на теорію потреб Д. Мак Клеганда. Він приділяв особливу увагу мотивації досягнення. Мотивація досягнення – це прагнення розвивати свої здібності у всіх галузях діяльності, або розвивати їх у тих галузях, де потрібно показати добрий результат, або в ситуаціях, коли щось не вдається. Нерідко переживання успіху супроводжується відчуттям гордості, а переживання невдачі, навпаки, співвідноситься з відчуттям сорому. Чинник, що має мотиваційне значення та виявляє постановку людиною певних цілей є рівень домагань особистості – прагнення досягти цілей того ступеня складності, на який людина вважає себе здатною. В основі рівня домагань лежить самооцінка, підтримка її рівня є сталою для людини потребою. Рівень домагань особистості може бути адекватним чи неадекватним (заниженим, завищеним). Занижений рівень домагань особистості виявляється в

невпевненості у своїх силах, можливостях. Завищений рівень домагань породжується суперечностями між постійним ростом потреб і реальними можливостями їх задоволення.

Мак Клеланд запропонував свої фактори мотивації:

- потребу влади;
- потребу досягнення успіху;
- потребу належності.

Потреба влади визначається як бажання, впливати на інших людей з якоюсь метою, контролювати їх, визначати їх поведінку та брати на себе відповідальність. Люди з чітко усвідомленою потребою влади - це енергійні, ініціативні, послідовні, віддані справі, відверті і честолюбні. Іноді у них буває крайній вияв - егоїзм, деспотизм, тиранія.

Потреба досягнення успіху задовольняється в процесі виконання, доведення роботи до якомога успішного завершення, це бажання робити що-небудь краще та ефектніше, вирішувати проблеми чи справлятися із складними завданнями.

Люди з розвинутою потребою успіху обирають ситуації, де є можливість виявити чи краще зарекомендувати себе, беруть на себе відповідальність за прийняття рішень і прагнуть відповідної винагороди за досягнуті позитивні результати.

Потреба в належності (причетності, приєднанні) задовольняється в умовах соціальної взаємодії та спілкуванні. Про таких кажуть «душа компанії», вони проблеми групи сприймають як свої власні, підтримують дружні стосунки та сприятливий мікроклімат і діють як лідери, хоч і неформальні. Досліджуючи цю проблему Мак Клеланд довів, що поєднання сильної потреби влади та нерозвинутого

почуття належності в характері однієї особи, дозволяє людині бути ефективним (успішним) на вищих організаційних рівнях [12, с. 263 - 265].

Фредерік Герцберг та група його послідовників у другій половині 40-х років ХХ століття розробили ще одну модель мотивації, заснованої на потребах, яка називається теорія мотиваційної гігієни. Її основні положення засвідчують, що на задоволеність роботою впливають: мотиваційні (внутрішні) чинники і гігієнічні (зовнішні) чинники. Мотиваційні чинники підвищують задоволеність працею. Гігієнічні чинники також можуть підвищувати задоволеність роботою, але вони не підвищують безпосередньо продуктивності праці. Мотиваційні чинники зумовлені змістом роботи і їх визначають як «чинники змісту роботи». Гігієнічні чинники - це умови роботи, зарплата тощо. Внутрішня мотивація спонукає людину до визнання діяльності, прийняття на себе відповідальності, можливості дальшого розвитку й зростання, а це приводить до задоволеності роботою. Незадоволеність може бути зумовлена: низькою зарплатою, стилем поведінки керівництва, статусом, атмосферою на роботі, взаєминами з колегами, політикою підприємства, фрустрацією працівників.

Найважливіший практичний висновок з цієї теорії впливає з того, що мотивація пов'язана з можливостями зростання особи й ґрунтується на потребах у ній. Люди задоволені роботою, коли вони в ній зацікавлені й потрібні в організації. Менеджери можуть не мотивувати своїх співробітників безпосередньо, а створювати робочу атмосферу й робочий колектив, який дасть змогу працівникам мотивувати самих себе. Цінність теорії двох чинників, яку нерідко критикують, полягає в тому, що вона вміщує чин-

ники «робочого оточення» і «змісту роботи» в центр інтересів організаційної психології [3; с. 310 - 311].

Отже, існують дві групи мотиваційних теорій: змістовні і процесуальні. Метою змістовних теорій мотивації, є те, що вони визначають структуру потреб людини і виявляють серед них ті, що мають пріоритетне значення, є чітко уявлення потреби людини. Процесуальні теорії мотивації є більш сучасними і вони ґрунтуються на поведінці людини і враховують її сприйняття та набутий досвід.

Одним із важливих аспектів мотиваційної сфери є спрямованість активності на предмет, внутрішній психічний стан людини. У навчальній діяльності студентів мотивом є їх спрямованість на окремі сторони навчального процесу, тобто спрямованість студентів на оволодіння знаннями.

Навчальна мотивація визначається як особистий вид мотивації, включений в певну діяльність, - в даному випадку діяльність навчання. Як і будь-який інший вид, навчальна мотивація визначається поряд з специфічними чинниками для тієї діяльності, в яку вона включається. По-перше, вона визначається самою освітньою системою, освітньою установою; по-друге, - організацією освітнього процесу; по-третє, - суб'єктивними особливостями того, хто навчається; по-четверте, - суб'єктивними особливостями педагога і, перш за все, системи його відносин до учня, до справи; по-п'яте – специфікою навчального предмету.

Мотиваційну сферу навчальної діяльності складає інтерес до навчання. Основною рисою інтересу називається емоційність переживання задоволення пізнавальної потреби. По-перше, з тим, що в теорії навчання саме інтерес був першим об'єктом вивчення в області мотивації (І. Гер-

берт). По-друге, воно пояснюється тим, що сам по собі інтерес – це складне неоднорідне явище. Інтерес визначається «як наслідок, як один з інтегральних проявів складних процесів мотиваційної сфери», і тут важлива диференціація видів інтересу і відносин до навчання. Інтерес, згідно А.К. Маркової, «може бути широким, плануючим, результативним, процесуально-змістовним, навчально-пізнавальним і вищий рівень – перетворюючий інтерес [9, с. 27 – 28]».

Розглядаючи мотиваційну сферу, А.К. Маркова виділяє стійку і ситуативну мотивацію, вказує на важливість їх сформованості, а також на наявність знань і ціннісних орієнтацій студентів. Т.І. Левченко пропонує враховувати так звані внутрішні мотиви, які існують у самому навчальному процесі: залучення до одержання нових знань, ліквідація незнання, оволодіння певним обсягом інформації, новими вміннями і навичками та зовнішні мотиви, які знаходяться поза навчальною діяльністю, соціальна мотивація, тобто мотивація, яка пов'язана з перспективним розвитком особистості студента, його успіхами, самоактуалізацією, самореалізацією, самоствердженням, суспільним схваленням, професійними намірами і планами на майбутнє [7, с. 55 - 58].

Велику роль у формуванні інтересу до навчання відіграє створення проблемної ситуації, зіткнення учнів з труднощами, яку вони не можуть вирішити за допомогою запасу знань, що є у них; стикаючись з труднощами, вони переконуються в необхідності отримання нових знань або застосування старих в новій ситуації. Цікава тільки та робота, яка вимагає постійної напруги. Легкий матеріал, що не вимагає розумової напруги, не викликає інтересу. Подо-

лання труднощів в навчальній діяльності – найважливіша умова виникнення інтересу до неї. Трудність навчального матеріалу і завдання приводить до підвищення інтересу тільки тоді, коли ця трудність посиљна, переборна, інакше інтерес швидко падає.

Навчальна діяльність мотивується, перш за все, внутрішнім мотивом, коли пізнавальна потреба «зустрічається» з предметом діяльності – виробленням узагальненого способу дії – і «опредметненням» в нїм, і в той же час дуже різними зовнішніми мотивами – самоствердження, престижності, необхідності, досягнення та ін. На матеріалі дослідження навчальної діяльності студентів, було показано, що серед соціальних потреб найбільший вплив на її ефективність робила потреба в досягненні, під якою розуміється «прагнення людини до поліпшення результатів своєї діяльності». Задоволеність навчання залежить від ступеня задоволеності цієї потреби. Ця потреба примушує студентів більше концентруватися на навчанні і в той же час підвищує їх соціальну активність.

Отже, навчальна мотивація, як особливий вид мотивації, характеризується складною структурою, однією з форм якої є структура внутрішньої (на процес і результат) і зовнішньої (нагорода, уникнення) мотивації. Істотні такі характеристики навчальної мотивації, як її стійкість, зв'язок з рівнем інтелектуального розвитку і характером навчальної діяльності.

Ефективність процесу навчання залежить від психологічної підготовленості студентів до навчально-пізнавальної діяльності, яка передбачає: усвідомлення студентом мети навчання, що стимулює його навчально-пізнавальну діяльність; фізіологічну і психологічну готовність до навчан-

ня; бажання вчитися та активність у процесі навчання, вміння зосередитися на навчальній діяльності; належний рівень розвитку.

Організуючи навчально-пізнавальну діяльність студентів, педагоги повинні використати такі сприятливі моменти позитивного ставлення студентів до навчання: наукові знання зацікавлюють студентів, а викладач створює ситуації, якими вони захоплюються; наукові знання, вміння і навички практично значущі для студента в різних життєвих ситуаціях і тому викликають позитивне ставлення до них; навчальна діяльність викликає емоції, бажання долати труднощі, спробувати власні сили в оволодінні навчальним матеріалом; висока оцінка наукових знань у суспільстві збагачує мотиваційне тло навчальної діяльності студентів; колективний характер навчальної діяльності створює сприятливу атмосферу і прагнення посісти відповідне місце серед однолітків; почуття власної гідності є важливою передумовою позитивного ставлення до навчання; успіхи в навчанні спонукають до навчальної діяльності; справедлива оцінка здобутків студента в навчанні стимулює його позитивне ставлення до навчання.

Засвоєння знань залежить від мотивації навчально-пізнавальної діяльності, розвитку емоційної сфери, самостійності й творчої ініціативи.

Ядром навчальної діяльності є навчальне самопізнання студентів, під яким Б.Г. Ананьев розумів усвідомлення студентами мотивів, завдань, прийомів навчання, усвідомлення самого себе як суб'єкта навчальної діяльності, який організовує, спрямовує та контролює процес навчання.

Отже, навчальна мотивація, як особливий вид мотивації, характеризується складною структурою, однією з

форм якої є структура внутрішньої (на процес і результат) і зовнішньої (нагорода, уникнення) мотивації. Істотні такі характеристики навчальної мотивації, як її стійкість, зв'язок з рівнем інтелектуального розвитку і характером навчальної діяльності.

Емпіричне дослідження мотивації досягнення особистості студента-правника проводилася на базі Львівського державного університету внутрішніх справ. Вік досліджуваних від 17 до 18 років. Даним дослідженням було охоплено 30 студентів I курсу. Кількісно-процентний склад обстежуваної вибірки характеризується таким співвідношенням: юнаки – 12 (35% від загальної чисельності досліджуваних); дівчата – 18 осіб (65%).

З метою дослідження оцінки мотивації досягнення особистості студента-правника мною були використані такі психодіагностичні методики, як:

- Методика дослідження рівня суб'єктивності контролю (РСК).
- Методика Т. Елерса.
- Дослідження загальної самооцінки. Опитувальник Г. Казанцевої.
- Методика дослідження рівня конкурентоспроможності особистості.

За методикою «Рівень суб'єктивного контролю» показано, що у досліджуваних більш виражені середні і високі показники. Високим показником є шкала загальної інтернальності (Ii), що відображає високий рівень суб'єктивності контролю у будь-якій значущій ситуації. Такі люди вважають більшість важливих подій у своєму житті наслідком власних зусиль, вони переконані, що можуть ними керувати і таким чином відчують особисту

відповідальність як за ці події, так і за життя загалом. Не менш важливим є низький показник у шкалі інтернальності у сфері виробничих стосунків (Ів). На наш погляд, досліджувані схильні надавати більшого значення керівництву, колегам, везінню – невезінню.

За методикою Т. Елерса отирмано, що 3% досліджуваних мають низькі показники досягнення успіху, а 57% - середні, 40% - високі. На наш погляд, високий показник досягнення успіху у навчанні сприяє підвищенню самооцінки особистості, її впевненість в своєму прагненні до успіху.

У досліджуваних загальної самооцінки за опитувальником Г. Казанцевої, отримані середні і високі показники самооцінки, які свідчать про цілеспрямованість, наполегливість, готовність до розумного ризику особистості.

Дослідження конкурентоспроможності особистості дає змогу сказати проте що, у студентів переважає трохи вищий середнього рівень конкурентоспроможності – 47%, вищий середнього – 30%, високий рівень – 13 %, а середній – 10%. Рівень конкурентоспроможності особистості дозволяє швидко адаптуватися до постійних змін суспільних умов, науково – технічного прогресу і нових видів діяльності.

Кореляційний аналіз емпіричних даних, проводила, виходячи з отриманої кореляційної матриці.

Отримані статистично значущі кореляційні зв'язки наповнимо психологічним змістом, тобто проведемо кореляційний аналіз. Цей аналіз дає змогу встановити наявність зв'язків між даними різних шкал, а також характер цієї взаємодії. Для дослідження важливим є показник за шкалою успішність студентів, що відображає середній

бал за семестр. За даною шкалою виявлено прямі кореляційні зв'язки з такими шкалами: загальна інтернальність ($r=0,39$, $p<0,05$) інтернальність у сфері досягнень ($r=0,39$, $p<0,05$), інтернальність у сфері невдач ($r=0,51$, $p<0,05$), інтернальність у ставленні до здоров'я та захворювань ($r=0,44$, $p<0,05$), шкалою мотивації досягнення успіху ($r=0,47$, $p<0,05$), показником самооцінки ($r=0,46$, $p<0,05$), а також показником конкурентоспроможності особистості ($r=0,49$, $p<0,05$). Зобразимо ці кореляції на рисунку 2.5.

Отримані кореляції означають, що із збільшенням загальної інтернальності (Ii), інтернальності у сфері досягнень (Id), інтернальності у сфері невдач (In), інтернальності у ставленні до здоров'я та захворювань (Iz), показника досягнення успіху, показник самооцінки та показника конкурентоспроможності особистості буде збільшуватись величина показника «Успішність студентів (середній бал за семестр)».

Таким чином, високі показники за семестровою успішністю поєднуються з високими показниками інтернальності, установкою на досягнення успіху та конкурентоспроможності, що доводить гіпотезу про те, що на успішність навчання студентів-правознавців впливає мотивація досягнень.

Висновок. Проведене дослідження мотивації досягнення успіху особистості студента-правника дозволяє зробити висновок, що мотивація трактується по-різному. А саме, з одного боку - як сукупність чинників, що підтримують і спрямовують, тобто що визначають поведінку, в іншому випадку - як сукупність мотивів, а в третьому - як спонука, що викликає активність організму і що визначає її спрямованість. Під мотиваційною сферою особистості

розуміють всю сукупність мотиваційних утворень, які є у людини: диспозиції (мотиви), потреби й мети, інтересів. З точки зору розвитку, її характеризують за широтою, гнучкістю та ієрархізованістю. Потреба - це внутрішній стан фізіологічного або психологічного відчуття людиною браку чогось важливого для її життєдіяльності. Потреби утворюють ієрархічну структуру, котра як домінанта визначає поведінку людини.

Емпіричне дослідження показало, що досліджувані студенти-правники мають високі і середні показники, які сформовані у рівні суб'єктивності контролю, мотивації досягнення успіху, а також в самооцінці і конкурентоздатності.

Досліджено вплив індивідуально-психологічних якостей (самооцінки, рівня домагань, суб'єктивності контролю, конкурентоспроможності) особистості студентів-правників на успішність їх навчання. На основі проведеного кореляційного аналізу результатів виявлено ряд прямих кореляційних зв'язків між успішністю та інтернальністю, конкурентоспроможністю та мотивацією досягнення успіху і свідчить проте, що на успішність навчання студентів-правників впливає мотивація досягнень.

Таким чином, процес навчання являє собою складну єдність діяльності викладача та студента, спрямованої на досягнення спільної мети – озброєння студентів науковими знаннями, вміннями і навичками в їх творчому розвитку. Чим вищий рівень мотивації, чим більше чинників (мотивів) спонукають людину до діяльності, тим більше зусиль вона здатна докладати. Оскільки людина з високим рівнем мотивації працює і досягає кращих результатів.

Список джерел:

1. Асеев В.Г. Мотивация учебной деятельности и формирование личности. М., 1976.
2. Варій М.Й. Загальна психологія: Навч. посібник / для студ. психол. і педагог. спеціальностей. – Львів: В-в « Край», 2005. – 752 с.
3. Варій М.Й. Психологія особистості: Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 592с.
4. Васильев И.А., Магомед – Эминов М.Ш. Мотивация и контроль за действием /И.А. Васильев, М.Ш. Магомед-Эминов. – М., 1991.
5. Вилюнас В.К. Психологические механизмы мотивации человека/В.К. Вилюнас. – М., 1990. – 288с.
6. Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. Психология высшей школы: Учеб. пособие для вузов. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск: Изд-во БГУ, 1981. – 383 с.
7. Занюк С.С. Психологія мотивації та емоцій: Навч. посібник для студентів гуманіст. факультетів ВНЗ . – Луцьк: Ред. – вид. відд. Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки, 1997. – 180с.
8. Занюк С. С. Психологія мотивації. Навчальний посібник. – К.: Вид-во "Либідь", 2002. – 304 с.
9. Занюк С.С. Мотиваційний тренінг. Формування мотивації учбової діяльності у студентів та старшокласників // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – № 8.
10. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы /Е.П. Ильин, СПб.: Питер. – 2000. – 446 с.
11. Копець Л.В. Психологія особистості: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – 2-ге вид. – К.: Вид. дім «Києво – Могиллянська академія», 2008 – 458с.
12. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М., 1975. – С. 84 - 86
13. Максименко С.Д. Загальна психологія: Навчальний посібник. – Видання друге, перероб. та доп. – Київ: «Центр навчальної літератури», 2004. – 272с.
14. Маркова А.К. Формирование мотивации учения: Книга для учителя. – М., 1990. - С. 122 – 131.
15. Маслоу А. «Мотивация и личность», СПб, 1999. – С. 372 - 374.
16. Немов Р.С. Психология. В 3-х кн.. кн..1.: Общие основы психологии: учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений. / Р.С. Немов. – 5-е изд. – М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2006. – 687с.

17. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. М., 1989. – С. 235
18. Столяренко Л.Д. Основы психологии. – Ростов на Дону: Феникс, 1997. – 214с.
19. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. - М., 1989. – С.215 - 216
20. Хекхаузен Х. Психология мотивации достижения. СПб.: Речь, 2001. С. 17 – 23.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Психологічні виміри культури, економіки, управління:
науковий журнал

Psychological Dimensions of Culture, Economics, Management:
Science Journal

ISSN 2409-1375

Випуск 17

Керівник проекту, відповідальний редактор
О.М. Лозинський.

Ідея проекту, макет, комп'ютерна верстка,
дизайн обкладинки, підготовка до друку
ГО «Львівський аналітичний дім».
Ідентифікаційний код 34167033

Свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи:
серія АОО №760926

Для листування E-mail: lviv-forum@ukr.net

Підписано до друку 09.06.2019 р. Формат 60x84/16.
Папір друк. Друк на ксероксі. Гарнітура Palatino Linotype.
Ум. друк. арк. 4,1. Тираж 100.

Друк Видавництво «Світ», 79000, Львів, вул. Дорошенка, 41.